

ΙΟΥΔΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Υ Π Ο

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π. ΧΑΣΤΟΥΠΗ

Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Α'. Ὁ Ἰουδαϊσμός ὡς ἱστορικὴ προϋπόθεσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὑπὸ πᾶσι αὐτοῦ μορφῇ ὁ Ἰουδαϊσμός ἐξαγγέλλει ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι αὐθύπαρκτος οὐδὲ τὸ ἔσχατον δι' ἑαυτὸν μέτρον ἀλλ' ἔχει δημιουργόν, προνοητὴν καὶ κύριον τὸν ἐπὶ τοῦ Σινᾶ ἀποκαλυφθέντα Θεὸν τῆς διαθήκης, οὗ τὸ ἅγιον θέλημα ὀφείλει ἐν ὑποταγῇ νὰ ποιῇ πᾶς ἄνθρωπος. Ἡ ἀλήθεια δ' αὕτη συνδέει τὴν συναγωγὴν πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἰσλαμικὸν τέμενος, ἂν καὶ ἐν μὲν τῷ Ἰουδαϊσμῷ φέρεται ὡς βᾶσις, ἐν δὲ ταῖς ἐκ τούτου προελλοπούσαις θρησκείαις, τῷ χριστιανισμῷ καὶ τῷ ἰσλαμισμῷ, καθίσταται προϋπόθεσις.

Κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν πίστιν ὁ ἄνθρωπος δύναται ἐλευθέρως νὰ χωρήσῃ εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ θεοῦ θελήματος, ἐνισχυόμενος καὶ εὐοδούμενος ἀκολουθῶν ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ποιῶν δὲ τις τὸ θεῖον θέλημα συνεργεῖ εἰς πραγμὰν τῆς δικαιοσύνης, ἐμπέδωσιν τῆς εἰρήνης¹ καὶ διάνοιξιν ἐν γένει τῆς ὁδοῦ πρὸς ἔλευσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰουδαϊσμός, στερρῶς ἐχόμενος τῆς διαθήκης καὶ προσδοκῶν ἐπιμόνωσιν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἐπιδιώκει μετὰ πάθος, οὗ ἐμφορεῖται καὶ πᾶς φιλελεύθερος ὀπαδός του², τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπόστολῆς του, νοουμένης ὡς κλήσεως παντὸς ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ Σινᾶ ἀποκαλυφθέντα Θεόν³.

Ἀποσκοπῶν δ' ὁ Ἰουδαϊσμός εἰς τὴν πρὸς τὸ Σινᾶ κλήσιν, ἐξαγγέλλει διηνεκῶς κήρυγμα ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, κήρυγμα δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ἐπιδικωμένης καὶ μαρτυρουμένης ἐν μέσῳ τῆς ἐνθάδε ἀδικίας, κήρυγμα προοριζόμενον διὰ τὸν ἀποστατοῦντα ἄνθρωπον πάσης ἐποχῆς⁴.

1. Πρβ. Ἀβῶθ 2,8: «πολλὴ δικαιοσύνη, πολλὴ εἰρήνη...».

2. Πρβ. Walter Rathenau, Ἐπιστολὴ πρὸς τινὰ ἀντισημίτην: «Γνωρίζετε πρὸς τί ἔχομεν ἔλθει εἰς τὸν κόσμον; Ἴνα καλέσωμεν πάντα ἄνθρωπον ἐμπροσθεν τοῦ Σινᾶ...».

3. H. J. Schoeps, Jüdische Geisteswelt: Zeugnisse aus zwei Jahrtausenden, Darmstadt und Genf 1953. — Τοῦ ἀύτοῦ, Die grossen Religionsstifter und ihre Lehren, Darmstadt 1954.

4. H. J. Schoeps, Jüdischer Glaube in dieser Zeit, Berlin 1932.

Κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν πίστιν ὁ ἐπιστρέφων ἀναδημιουργεῖται. Τοῦτο δ' ἔχων κατὰ νοῦν χασίδ τις νομοδιδάσκαλος, οὕτωςι διετύπωνεν εἰς τοὺς μαθητάς του τὴν περὶ ἐπιστροφῆς μεγάλην ἰδέαν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ· «Ἡ μεγάλη ἐνοχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ ἁμαρτία, ἦν οὗτος διαπράττει, (καθόσον) ὁ πειρασμὸς εἶναι ἰσχυρὸς καὶ ἡ δύναμις ὀλίγη. Ἡ μεγάλη ἐνοχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ὅτι οὗτος ἀνά πᾶσαν στιγμὴν δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ δὲν ἐπιστρέφει».

Β'. Αἱ μέχρι τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου σχέσεις ἰουδαϊσμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ.

1. Αἱ μέχρι τῆς διαφωτίσεως σχέσεις.

Παρὰ τὴν ἐν διαφόροις χώραις συνύπαρξιν ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ἐπὶ δεκαεννέα ἑκατῶν, δὲν ἔλειψαν ἑκατέρωθεν προκατάληψις, ἐπιφυλακτικότης καὶ ἔχθρα¹. Ἐνεκα δὲ τούτου δὲν διεξήχθη μεταξύ των διάλογος ἐλεύθερος καὶ ἀντικειμενικὸς πρὸ τῆς 18ης ἑκατῶν, ἥτοι πρὸ τῶν χρόνων τῆς διαφωτίσεως.

1. H. J. Sch o e p s, Israel und Christenheit: Jüdisch-christliches Religionsgespräch in neunzehn Jahrhunderten, 1937, München 1961³. — Karl Barth, «Die Israelfrage», ἐν Kirchliche Dogmatik, II 2 (1942), σ. 215-336. — Die Evangelische Kirche in Deutschland und die Judenfrage: Ausgewählte Dokumente aus den Jahren des Kirchenkampfes, Genf 1945. — K. Th i e m e, Kirche und Synagoge: Die ersten nachbiblischen Zeugnisse ihres Gegensatzes im Offenbarungsverständnis, Olten 1945. — R. W i l d e, The Treatment of the Jews in the Greek Christian writers of the first three centuries, Washington 1945. — B. Bl u m e n k r a n z, Die Judenpredigt Augustins: Ein Beitrag zur Geschichte der jüdisch-christlichen Beziehungen in den ersten Jahrhunderten, Basel 1946. — H e i n z S c h m i d t, Die Judenfrage und die christliche Kirche in Deutschland, Stuttgart 1947. — K. L. S c h m i d t, Die Judenfrage im Lichte der Kapitel 9-11 des Römerbriefes, Zürich 1947. — J. G. P a r k e s, Judaism and Christianity, London 1948. — M. S i m o n, Verus Israel: Étude sur les Relations entre Chrétiens et Juifs dans l' Empire Romain (135-425), Paris 1948. — W. D. D a v i e s, Paul and Rabbinic Judaism, London 1949. — J. J o c z, The Jewish People and Jesus Christ, London 1949. — H. J. S c h o e p s, Theologie und Geschichte des Judenchristentums, Tübingen 1949. — A. O e p k e, Das neue Gottesvolk, Gütersloh 1950. — H. J. S c h o e p s, Aus frühchristlicher Zeit/Religionsgeschichtliche Untersuchungen, Tübingen 1950. — S. G. F. B r a n d o n, The Fall of Jerusalem in the Christian Church, London 1951. — H. J. S c h o e p s, Philosemitismus im Barock, Tübingen 1952. — S c h a l o m b e n - C h o r i n, Die Antwort des Jona, Hamburg 1953. — G r e g o r y D i x, Jew and Greek in the primitive Church, London 1953. — W. M a u r e r, Kirche und Synagoge: Motive und Formen der Auseinandersetzung der Kirche mit dem Judentum im Laufe der Geschichte, Stuttgart 1953. — L. G o p p e l t, Christentum und Judentum im ersten und zweiten Jahrhundert, Gütersloh 1954. — G ö t e H e d e n q u i s t (ed.), The Church and the Jewish People, Edinburgh 1954. — G e r h a r d J a s p e r, Wandlungen im Judentum, Stuttgart 1954.

Κατὰ τὰς πρώτας ἐκ/δας ὁ μετὰ πάθους ἐπιδιωκόμενος ἔλεγχος τοῦ ἀντιπάλου ἀπέβαινε μισαλλόδοξος πολεμική, ἐπιτείνουσα τὴν διάστασιν καὶ ἀποκλείουσα ἀληθινὴν, τοῦτ' αὐτὸ δι' ἀμφοτέρα τὰ μέρη ἐποικοδομητικὴν, συνάντησιν. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους οὐδεὶς ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ καὶ κατὰ κόσμον θριαμβεύοντος χριστιανισμοῦ ἠθέλησε σοβαρῶς νὰ χωρήσῃ εἰς διάλογον μετὰ τῶν Ἰουδαίων, καθόσον μάλιστα ὁ ἐν ἀδυναμίᾳ καὶ καταφρονήσει πολλῇ περιορισμὸς τούτων εἰς τὸ γκέττο ἐπιστεύετο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς θεία τιμωρία. "Ἄλλως τε ἡ περὶ ὑπάρξεως ἀντίληψις Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ἐν τῷ σχολαστικῷ πνευματικῷ χώρῳ τῶν μέσων χρόνων ἐπέτρεπεν εἰς ἑκατέραν παράταξιν μόνον δικαίωσιν τῆς ἰδίας καὶ ἀπόρριψιν τῆς ἄλλης θρησκείας.

2. Αἰ κατὰ τὴν 18ην ἐκ/δα σχέσεις.

Κατὰ τοὺς νέους ὅμως χρόνους ἐδημιουργήθησαν προϋποθέσεις κατ'ἀλληλοι πρὸς ἀμοιβαίαν κατανόησιν Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν. Ἡ πρώτη συζήτησις διεξήχθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς διαφωτίσεως, ὡς αὗται ἀφεώρων εἰς τὴν θρησκείαν. Κατεδείχθη δ' ὅτι ὁ τε Ἰουδαϊσμὸς καὶ ὁ χριστιανισμὸς δὲν διακαιοῦνται λογικῶς ἐν τῇ ἀνά τοὺς αἰῶνας συχνῇ ἀθετήσει τῶν ἰδίων αὐτῶν πνευματικῶν ἀληθειῶν. Ἀπὸ Ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς ὁ Μωϋσῆς Μένδελσον (1729-1786), παρότι προσήρμοζε τὸν βίον του πρὸς τὴν παράδοσιν, ὀλίγα ἐκράτει ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας¹. Διὸ καὶ ὁ Σολομῶν

— Jean-Paul Sartre, *Réflexions sur la question juive*, Paris 1954. — H. J. Schoeps, *Faith and the Jewish Law Today: The Church and the Jewish People*, New York 1954. — Τοῦ αὐτοῦ, *Möglichkeiten und Grenzen jüdisch-christlicher Verständigung*, *Theologische Literaturzeitung* 2 (1954). — H. J. Kraus, *Begegnung mit dem Judentum*, *Informationsblatt für die Gemeinden in den Niederdeutschen Lutherischen Landeskirchen*, Nr. 24/1955 (=Studienbuch 16, Hamburg 1963). — D. Daube, *The New Testament and Rabbinic Judaism*, London 1956. — O. S. Rankin, *Jewish Religious Polemic of early and later Centuries*, Edinburgh 1956. — V. E. Hasler, *Gesetz und Evangelium in der alten Kirche bis Origenes*, Zürich 1958. — Markus Barth, *Israel und die Kirche im Brief des Paulus an die Epheser*, München 1959. — Jules Isaac, *Jésus et Israel*, Paris 1959. — H. J. Schoeps, *Paulus: die Theologie des Apostels im Lichte der jüdischen Religionsgeschichte*, Tübingen 1959. — B. Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens dans le monde oriental (430-1096)*, Paris 1960. — J. G. Parkes, *The Foundations of Judaism and Christianity*, London 1960. — H. J. Schoeps, *Grundlehren des jüdischen Glaubens*, Textbuch zur deutschen systematischen Theologie, Stuttgart 1961. — W. P. Eckert/E. Feldman, λ. Church, Catholic, ἐν E. J., τόμ. 5 (1972), σ. 536-546. — J. W. Parkes/E. Feldman, λ. Protestants, ἐν E. J., τόμ. 13 (1972), σ. 1247-1255.

1. Βλ. M. Margolis/A. Max, *A History of the Jewish People*, Philadelphia 1945, σ. 598 ἐξ.

Σταϊνχάϊμς (1789-1866), ὑπερβαλλόντως ἐπικρίνων αὐτόν, λέγει ὅτι διετήρησεν οὗτος μόνον «τύπους ἄνευ περιεχομένου, ἀρχαιοπρεπεῖς λατρευτικὰς συνηθείας, πρόσθετον κόμην καὶ πωγώνιον Ἰουδαίου». Ἀπὸ Ἰουδαϊκῆς ὠσαύτως πλευρᾶς ὁ Ἰακώβ Ἐμδεν (1697-1776) συνηγῶρει ὑπὲρ ἀνεξιθρησκείας καὶ ἐθεώρει τὸν Ἰουδαϊσμόν διαφοροποιούμενον ἐν τῇ ἐξελίξει του¹, ὡσπερ καὶ ὁ γερμανὸς ποιητῆς καὶ φιλόσοφος Γόττχολδ Λέσσινγ (1729-1781) διέβλεπε μετ' οὐ πολὺ διαφορὰν μεταξὺ τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

3. Αἱ κατὰ τὴν 19ῃν ἐκ/δα σχέσεις.

Κατὰ τὴν 19ῃν ἐκ/δα ἡ περαιτέρω πρόοδος τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φιλελευθερισμοῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν προϋποθέσεων ἀληθοῦς συναντήσεως. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι τοιαύτη συνάντησις δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐλευθερίας, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπιτρέπεται εἰς πάντας τοὺς περὶ ἀληθείας διαλεγομένους νὰ παράσχουν τέκμηρια ταύτης ἄνευ φόβου πρόσωπικῆς βλάβης ἢ ἐξ ἀρχῆς προσκρούσεως εἰς ἀνυπερβλήτους προκαταλήψεις τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς. Ἡ δ' ἐξωθεν ἐλευθερία ἀναπτεροῖ τὴν ἔσωθεν, δι' ἧς ἱκανοῦνται τὶς νὰ θέτῃ καὶ νὰ δέχῃται ἐρωτήματα, νὰ ἀφορμᾶται ἐκ τῆς κατανοήσεως τοῦ αἰτήματος τοῦ ἄλλου καὶ νὰ ἀποφεύγῃ ἀπροσδιόνυσον συμβιβασμὸν τῆς ἰδίας πεποιοήσεως πρὸς τὴν ἑτέραν. Πρὸς ἐπιτυχῆ λοιπὸν διάλογον ἀπαιτεῖται αὐτοκυριαρχία, ἣτις καὶ συνιστᾶται μεγάλως, καθόσον ἡ φύσις καὶ τὰ ὅρια τοῦ διαλόγου συχνάκις παραγνωρίζονται καὶ ὑπὸ θιασωτῶν τούτου, ἀσυναίσθητως ἐνασμενιζόντων εἰς γλώσσης ἀκράτειαν καὶ ἐγωπαθείας μόνολογον.

4. Ὁ κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1933 θρησκευτικὸς διάλογος μετὰξὺ Βούβερ καὶ Σμίδτ.

Τοιοῦτος διάλογος διεξάγεται περιστατικῶς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 20ῆς ἐκ/δος χάρις εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ὧν ἑσπερήθησαν οἱ μέσοι χρόνοι. Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι συλλήβδην τὰ ἀγαθὰ ταῦτα, τὸν ἀληθῆ διάλογον καὶ τὴν ἐν γένει ἀνθρωπίνην εὐημερίαν διασφαλίζει ἡ λελογισμένη χρῆσις τῆς ἐλευθερίας, δι' ἧς ἀποφεύγεται οὐ μόνον πᾶσα ἀχαλίνωτος ροπή ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή εἰς πρωτόγονον βίον.

Ἄξιός δ' ἐνταῦθα ἰδίας μνείας τυγχάνει ὁ μετὰξὺ τοῦ Μαρτίνοῦ Βούβερ καὶ τοῦ Καρλόου Σμίδτ θρησκευτικὸς διάλογος, διεξαχθεὶς κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1933 ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ διδασκαλείῳ τῆς Στουττγάρτης κατὰ τὴν

1. Βλ. Ἐπιστολὴν του πρὸς τὴν ἐν ἔτει 1757 συνελθοῦσαν σύνοδον τῶν τεσσαρῶν χωρῶν.

τελευταίαν τῶν πρὸ τοῦ ναζιστικοῦ διωγμοῦ συναντήσεων Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν τῆς Γερμανίας¹. Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ Β ο ὕ β ε ρ κατέδειξε τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν, ὑποστηρίζας πρὸς τοὺς ἄλλοις ὅτι ἡ ἐμμονὴ εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν πίστιν ἐγγυᾶται τὴν τήρησιν τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ διαθήκης· ὅτι τὰ ἐρείπια, οἱ λίθοι καὶ ἡ τέφρα παρέχουν μὲν ἀμυδρὰν εἰκόνα ἀλλεπαλλήλου καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ μαρτυροῦν ἱστορικῶς τὴν εἰς τὸ Σινᾶ ἀγούσαν ὁδόν· καὶ ὅτι καὶ διὰ καταστροφῆς δὲν ἀφανίζεται ἡ πρὸς τὸ Σινᾶ ὁδὸς οὐδὲ ἀθετεῖται ἡ διαθήκη.

Ἐπέρανε δ' ὁ Β ο ὕ β ε ρ τὸν λόγον τοῦ οὕτω· «Κατὰ τὸν Κάρλ Λοῦδβιχ Σμίδτ, ἐὰν ἡ ἐκκλησία ᾗτο χριστιανικώτερα, ἐὰν οἱ χριστιανοὶ ἐξεπλήρουον περισσότερα καὶ δὲν ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, θὰ ἐπῆρχετο μετὰ αὐτῶν καὶ ἡμῶν ὀξυτέρα διάστασις. Κατ' ἐμέ, ἐὰν ὁ Ἰουδαϊσμός καθίστατο πάλιν Ἰσραὴλ καὶ, ἀποβάλλομένου τοῦ προσωπείου, ἐνεφανίζετο τὸ ἱερὸν πρόσωπον, θὰ ὑπῆρχεν ἴσως ἀμείωτος διαχωρισμὸς ἀλλ' οὐχὶ ὀξυτέρα διάστασις· τοῦναντίον ὅλως διάφορόν τι, ἄχρι τοῦ νῦν ἀνέκφραστον».

Ἐντεῦθεν καταφαίνεται ὅτι πρὸς ἀληθῆ συνάντησιν ἀπαιτεῖται βίωσις τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν τῆς πρεσβευομένης θρησκείας. Τοιαύτη βίωσις, ἀποβαίνουσα εἰς πίστιν ζῶσαν, ὑπομένει ἀγογγύστως τὰς δοκιμασίας καὶ ἀποφύγει τὸν εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀσυναισθήτως ἐναντιούμενον φανατισμόν. Ἡ Ἰουδαϊκὴ πίστις γνωρίζει ἀμφοτέρωτα ταῦτα, ὡς χαρακτηριστικῶς μαρτυροῦν δύο χωρία.

Τούτων τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἐν τῷ Ταλμουδ καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν τὰς δοκιμασίας ὑπομένουσαν Ἰουδαϊκὴν πίστιν. Ἐχει δὲ οὕτω· «Πρὸς τὸν προσήλυτον, ὅστις ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἔρχεται ἵνα γίνῃ δεκτὸς ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, λέγει τις· Ἔχεις ἴδει παρ' ἡμῖν, ὥστε νὰ θέλῃς νὰ προσχωρήσῃς εἰς αὐτόν; Δὲν γνωρίζεις λοιπὸν ὅτι ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ οἱ ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ ταλαιπωροῦνται, ἀπωθοῦνται, ἐκτινάσσονται (καὶ) περιάγονται; (Δὲν γνωρίζεις) ὅτι δευρὰ ἐπῆλθον ἐπ' αὐτούς; Ἐὰν ἐκεῖνος εἴπῃ ἄγνωστον καὶ οὐκ εἰμι ἄξιος· γίνεταί ἀμέσως δεκτός»².

Τὸ δεῦτερον χωρίον ἀπαντᾷ ἐν τῷ Μιδράς καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν δικαιοσύνην τῶν πέρα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εὐαρεστησάντων τῷ Θεῷ ἀνθρώπων. Ἐχει δὲ οὕτως. «Ὁ Ἅγιος, ἔστω εὐλογητός, οὐδὲν πλάσμα θεωρεῖ ἀνάξιον, ἀλλὰ δέχεται πάντα. Αἱ πύλαι εἶναι ἀνοικταὶ κατὰ πᾶσαν ὥραν, καὶ ὅστις ἐπιζητεῖ νὰ φθάσῃ ἐντός, φθάνει. Καὶ οὕτω λέγει Ἐκεῖνος (Ἡσ. 26,2)· Ἄνοιξατε τὰς πύλας, ἢ ὥστε νὰ εἰσέλθῃ ἔθνος δίκαιον (ἐβρ. γῶν παάδδία), ἢ τηροῦν πιστότητα'. Ἐνταῦθα δὲν λέγεται ὥστε νὰ εἰσέλθουν ἱερεῖς (ἦ) ὥστε νὰ εἰσέλθουν

1. Βλ. H. J. Schoeps, *Israel und Christenheit*, σελ. 169 ἐξ.

2. Γεθραμὸθ 47a.

λευϊται (ἦ) ὥστε νὰ εἰσέλθουν Ἰσραηλιῖται· ἀλλὰ λέγεται ὥστε νὰ εἰσέλθῃ τι γὼγ̄ τσαδδίκ»¹.

Ἡ περὶ δικαιοσύνης τῶν καὶ πέρα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εὐαρεστησάντων τῶ Θεῶ ἰδέα ἀνεδείχθη μετὰ διχογνωμίαν, μαρτυρουμένην οὕτως· «Ὁ ραββὶ Ἐλιέζερ εἶπεν· ἔθνηκοι δὲν θὰ μετάσχουν τῆς μελλούσης ζωῆς, ὡς (ἐν τῇ Γραφῇ) λέγεται (Ψαλμ. 9,17). Οἱ ἀσεβεῖς θὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸν ἄδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ· τὸ οἱ ἀσεβεῖς ἀφορᾷ εἰς τοὺς κακοὺς ἐν τῶ Ἰσραήλ'. Ὁ ραββὶ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν· 'Ἐὰν ὁ στίχος ἔλεγεν Οἱ ἀσεβεῖς θὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸν ἄδην (καὶ) πάντα τὰ ἔθνη καὶ ἐτελεύτα ἐκεῖ, θὰ συνεφώνουν μετὰ σοῦ. Ἐφ' ὅσον ὅμως τὸ κείμενον ἔχει προσέτι τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ, ἰδοὺ πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἐν τοῖς ἔθνεσι δίκαιοι, οὔτινες θὰ μετάσχουν τῆς μελλούσης ζωῆς'»².

Ἡ γνώμη τοῦ ραββὶ Ἰησοῦ, ἐπικρατήσασα ἐφεξῆς, κατέστη, ὡς μάλιστα διευτυπώθη ὑπὸ τοῦ Μαίμονιδου, ἐπίσημος Ἰουδαϊκὴ δοξασία· «Οἱ δίκαιοι πάντων τῶν ἔθνῶν μετέχουν τῆς μελλούσης ζωῆς»³.

Γ'. Ἡ μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ἔναρξις ἐπίσημου Ἰουδαιοχριστιανικοῦ διαλόγου.

1. Ἡ ἐν Ἀμστερνταμ (1948) ἀ' γενικὴ συνέλευσις τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου τῶν ἐκκλησιῶν.

Μετὰ τὸν β' Παγκόσμιον πόλεμον οἱ χριστιανοὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀλλαχοῦ, συναισθανόμενοι τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὴν εὐθύνην διὰ τὴν τραγῳδίαν ἐκείνην, ἐζήτησαν νὰ γοήσουν τί εἶχε συμβῆ, προσεπάθησαν νὰ μετάσχουν εἰς τὴν λύσιν κατεπειγόντων προβλημάτων, οἷα ὁ λιμός, ἡ ἀποκατάστασις τῶν προσφύγων καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις, καὶ ἐπεδίωξαν τὴν ἐκ τοῦ παρελθόντος ἐξαγωγήν διδαγμάτων διὰ τὸ μέλλον. Τὸ δὲ ὀλοκαύτωμα, τ. ἔ., ἡ γενοκτονία ἐξ ἑκατομμυρίων Ἰουδαίων, ἀντιμετωπιζέτο ὑπ' αὐτῶν διὰ βαθείας θεολογικῆς ἐξετάσεως καὶ διὰ θεολογικῆς καὶ πολιτικῆς δραστηριότητος. Ἐνεκα δὲ τῶν πολλῶν προκαταλήψεων ἢ τοιαύτη ἐξετάσις ἢ δραστηριότης ἀνελαμβάνετο μετ' ἐπιφυλακτικότητος. Ἐξ ἄλλου ἐν ὄψει περιπόου δύο χιλιάδων ἐτῶν διαφωνίας, μίσους καὶ διωγμῶν πᾶσα ἐπανεκτίμησις τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς σχέσεως ἦτο δύσκολος καὶ συχνάκις διχόγνωμος.

Σπουδαῖον βῆμα ἐγένετο ὑπὸ τῆς πρώτης γενικῆς συνέλευσεως τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἐν Ἀμστερνταμ (1948)⁴, ἐν ἣ τοῦτο ἀπε-

1. Ἐξ. ραββὰ 19. Σιφρά εἰς Λευϊτ. 18,5.

2. Γωσφετά, Σανχεδριν 13,2.

3. Χιλᾶὼθ Τεσιουβά III,5.

4. Βλ. Jewish-Christian dialogue: six years of Christian-Jewish consulta-

φήνατο ὅτι «ὁ Θεὸς ἡμῶν ἔχει συνδέσει ἡμᾶς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐν εἰδικῇ ἀλληλεγγύῃ, συνδεύσῃ τὰ πεπρωμένα ἡμῶν ἐν τῷ και εἰς αὐτοὺς ἀφορῶν σχεδὶφ Του». "Ἐνεκα τούτου πᾶς ἀντισημιτισμὸς καταδικάζεται ὡς ἀντιχριστιανικός: «Δὲν ἔχομεν ἀγωνισθῆ ἐν ὅλῃ τῇ δυνάμει ἡμῶν κατὰ μακροχρονίου ἀταξίας τοῦ ἀνθρώπου, ἣν ἐκπροσωπεῖ ὁ ἀντισημιτισμὸς. Καλοῦμεν πάσας τὰς ἐκκλησίας νὰ στιγματίσουν τὸν ἀντισημιτισμὸν ὡς ἀπολύτως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ ἀντισημιτισμὸς εἶναι ἁμαρτία εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον».

Οἱ ἐν τῇ συνελεύσει τοῦ "Ἀμστερνταμ ἐκπρόσωποι τῶν ἐκκλησιῶν ἐγίνωσκον καλῶς ὅτι συνητῶντο ἐν χώρᾳ, ἐξ ἧς εἶχον ἀπαχθῆ 110.000 Ἰουδαίων πρὸς θανάτωσιν ἐν ἀεροθαλάμοις ὁμοῦ μεθ' ἑκατομμυρίων Ἰουδαίων ἐξ ὅλης τῆς Εὐρώπης. "Ὅθεν χριστιανοὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἐκκλησίαι, ἰδίᾳ ἐν Εὐρώπῃ καὶ νοτίῳ Ἀμερικῇ, ἤρξαντο σκεπτόμενοι περὶ τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν, τῆς εὐθύνης των ἔναντι τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ριζῶν των, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι «ὁ Ἰησοῦς ἐγεννήθη Ἰουδαῖος ἐν Παλαιστίνῃ, ὅτι ἡ διδασκαλία του εἶναι ἐρριζωμένη ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ παραδόσει καὶ ὅτι ἡ κατανόησις αὐτοῦ εἶναι πληρεστέρα δι' ἐπαρκοῦς γνώσεως τοῦ τε ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ νεωτέρου Ἰουδαϊσμοῦ.

Ἐκκλησίαι, χριστιανικαὶ ομάδες καὶ χριστιανοὶ ὡς ἄτομα ἤρχισαν βαθμηδὸν νὰ ἐνστερνίζωνται τὸ ἀγγελμα τοῦ "Ἀμστερνταμ, νὰ ἀποκαθαίρουν τὰς ἀκολουθίας των καὶ τὰ σχολικά των βιβλία ἐκ τοῦ ἀντισημιτισμοῦ καὶ νὰ ὑπερνικοῦν παλαιὰς προκαταλήψεις διὰ τοὺς Ἰουδαίους, καθ' ἃς οὔτοι ἐθεωροῦντο «θεοκτόνος» λαός, φονευταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀπερριμμένοι ἢ κατηραμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ καταδίκη παντὸς ἀντισημιτισμοῦ ἐπανελήφθη ἔπειτα ἐν τε τῇ δευτέρᾳ ("Ἐβανστον 1954) καὶ τῇ τρίτῃ (Νέον Δελχί 1961) γενικῇ συνελεύσει τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐξ ἄλλου ὑπὸ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἐλήφθη ἤδη ἀπὸ τοῦ 1948 σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν οὐ μόνον ὁ ἀντισημιτισμὸς ἀλλὰ καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραὴλ. Ἡ ἐν "Ἀμστερνταμ συνέλευσις δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς μνεῖαν τοῦ ἀρχαίου Ἰουδαϊσμοῦ. Ἐποιήσατο λόγον καὶ περὶ τῶν Ἰουδαίων ὡς συγχρόνων καὶ γειτόνων ἡμῶν· προέτρεψε τοὺς χριστιανούς «νὰ προσεύχωνται καὶ νὰ ἐνεργοῦν ὑπὲρ ἐπικρατήσεως ἐν Παλαιστίνῃ τάξεως ὡς οἶόν τε δικαίας ἐν μέσφ τῆς ἀνθρωπίνης ἡμῶν ἀταξίας. Συνέστησε δ' ὡσαύτως λεπτομερεστέραν μελέτην τοῦ κυκλοφορομένου ἀντισημιτισμοῦ καὶ τῆς συνεργασίας χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων ἐν ἀστικοῖς καὶ κοινωνικοῖς πράγμασιν ἐν σχέσει πρὸς κράτος τοῦ Ἰσραὴλ ἐν Παλαιστίνῃ.

tions and the quest for world community: Jewish and Christian perspectives. Published by the International Jewish Committee on Interreligious Consultations and the World Council of Churches' Sub-unit on Dialogue with the People of Living Faiths and Ideologies, Geneva 1975, σ. 7 ἐξ.

Ἐκκλησίαι τινές, μέλη τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου, δέχονται ὅτι οὐ μόνον ὁ ἀρχαῖος ἀλλὰ καὶ ὁ νέος Ἰουδαϊσμός σχετίζεται στενῶς πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν θεολογικῶς, ἐνῶ ἄλλαι ἔκκλησiai, ἰδίᾳ ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ θεωροῦν τὸν σύγχρονον Ἰουδαϊσμόν ὡς λαὸν καὶ θρησκείαν ἄνευ ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος διὰ τὴν χριστιανικὴν ἡμῶν πίστιν. Αἱ εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀφορῶσαι πολλαὶ καὶ διάφοροι γινῶμαι ἔτυχον ἐπιμελοῦς μελέτης μετὰ τὴν ἐν Ἄμστερνταμ γενικὴν συνέλευσιν. Ἰδίᾳ τὸ ὅτι ὁ Ἰουδαϊσμός δὲν εὑρίσκεται πλέον κυρίως ἐν τῇ διασπορᾷ ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν τῷ νέῳ κράτει τοῦ Ἰσραὴλ ἔχει προξενήσει δυσχερεῖς θεολογικὰς ἐμπλοκάς, αἵτινες εἶναι ὅλως διχόγνωμοι μετὰξὺ χριστιανῶν τῆς Δύσεως (Εὐρώπης καὶ βορείου Ἀμερικῆς) καὶ ἔτι περισσότερο τοιαῦται μετὰξὺ χριστιανῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

2. Αἱ πρὸς ἐπίσημον Ἰουδαιοχριστιανικὸν διάλογον προσπάθειαι.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962 Ἰουδαῖοι ἡγέται συνεζήτουν μετὰ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου τῶν ἐκκλησιῶν περὶ τῶν δυνατοτήτων συσκέψεως χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων¹. Ἐν τῶν πρὸς λύσιν προβλημάτων ἦτο ἡ δυσχέρεια ἐξασφαλίσεως ἐκατέρωθεν διομολογιακῶς τε καὶ γεωγραφικῶς εὐρείας ἀντιπροσωπίας. Ἐν τέλει ἕνδεκα χριστιανοὶ καὶ ἑνέα Ἰουδαῖοι ἡγέται συνητηθήσαν ἐν τῷ Οἴκου-μενικῷ ἰνστιτούτῳ, εὐρισκομένῳ ἐν Βοσσέ τῆς Ἑλβετίας, κατ' Αὐγούστον (16-20) τοῦ 1965. Τὴν συνδιάσκεψιν ταύτην διωργάνωσεν ἀπὸ κοινοῦ τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν καὶ τὸ Συναγωγικὸν συμβούλιον Ἀμερικῆς, ἅτινα ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς ἐξέτασιν θεμάτων οὐχὶ θεολογικῶν ἀλλὰ κοινωνικῶν. Τὸ γενικὸν θέμα ἦτο «Ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ σημερινῷ κόσμῳ». Ἐν τῇ ἐκθέσει ἐτονίζετο ὅτι «...ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἔχει συχνάκις διασώσει ἀληθείας τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἄστινας συχνάκις δὲν ἔχουν ἴδει τυφλώττοντες χριστιανοί... Ἰδιαιτέρως ὁ Ἰουδαϊσμός ἔχει παραμόνιμον ἄγγελμα διὰ τὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ ἐμφάσει του ἐπὶ τῶν διὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἀποκαλύψεων ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι κύριος παντὸς ὕλικου ἢ πνευματικοῦ βασιλείου ζωῆς». Προεβλέφθη δὲ ἡ ἀνάγκη καὶ ἄλλων συνδιασκέψεων. Ἡ πρόβλεψις ὁμοῦς αὕτη ἐπραγματοποιήθη μετὰ πάροδον τριῶν ἐτῶν.

Ἐν τῷ μετὰξὺ ἔκφρασις τοῦ διὰ ζητήματα Ἰουδαιοχριστιανικῶν σχέσεων συνεχιζομένου διαφέροντος τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἦτο ἡ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς πίστεως καὶ τάξεως καὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκ-

1. Βλ. Jewish-Christian dialogue..., Geneva 1975, σ. 8 ἐξ.

κκλησιῶν ἀπὸ κοινοῦ ἀναληφθεῖσα μελέτη τοῦ θέματος «Ἡ ἐκκλησία καὶ ὁ Ἰουδαϊκὸς λαός»¹. Ἡ μελέτη αὕτη τονίζει ὅτι «χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι εἶναι ἐρριζωμένοι ἐν τῇ αὐτῇ θεῖα ἱστορία σωτηρίας», ὅτι «ἡ χριστιανικὴ καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ πίστις μετέχουν ὡσαύτως κοινῆς ἐλπίδος» (ὁ κόσμος καὶ ἡ ἱστορία του ὀδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πλήρη πραγματοποίησιν καὶ φανέρωσιν τῆς βασιλείας του), ὅτι «συνεχιζομένη συνάντησις μετὰ Ἰουδαίων δύναται νὰ σημαίνῃ πραγματικὸν ἐμπλουτισμὸν τῆς πίστεως ἡμῶν» καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν «οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ εἶναι πρόθυμοι διὰ πᾶσαν τοιαύτην δυνατότητα ἐν τῷ πεδίῳ κοινωνικῆς συνεργασίας καὶ ἐπὶ ἐπιπέδου ἐμβριθοῦς θεολογικῆς συζητήσεως». Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ διὰ πρώτην φοράν ἐν τῇ οἰκουμενικῇ συζητήσει χρησιμοποιεῖται καὶ ὀρίζεται ὁ ὅρος «διάλογος» ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἰουδαίους: «... τοιοῦτος διάλογος... πρέπει νὰ διεξάγῃται ἐν πνεύματι ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καὶ εἰλικρινείας, ἐν ἐρεύνη ἀναλαμβανομένη ἀπὸ κοινοῦ, ἐν πεποιθήσει ὅτι ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἰουδαίων θὰ χωρήσωμεν εἰς βαθυτέραν κατανόησιν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ καὶ τοῦ Ἰακώβ. Τίνα μορφήν δύναται νὰ λάβῃ προοῖσα ἡ κατανόησις αὕτη, πρέπει ἐθελουσίως νὰ ἀφήσωμεν εἰς χεῖράς Του, ὄντες πεπεισμένοι ὅτι Αὐτὸς θὰ ὀδηγήσῃ τοὺς τε Ἰουδαίους καὶ τοὺς χριστιανούς εἰς τὴν πληρότητα τῆς ἀληθείας Του».

Δυστυχῶς τὸ «κείμενον τοῦ Μπρίστολ» (Bristol Document), καλούμενον οὕτω ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ Πίστεως καὶ Τάξεως συνήλθε τῷ 1967 ἐν Bristol τῆς Ἀγγλίας, δὲν συνεζητήθη ἐν τῇ ἐν Οὐψάλα (1968) τετάρτῃ γενικῇ συνελεύσει τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν. Πλὴν ὅμως ἡ ἐπίδρασις του ἐπὶ πολλῶν ἐκκλησιῶν ἦτο καὶ εἶναι σημαντικὴ. Ἡ ἐν κατακλείδι αὐτοῦ πρότασις ὠδήγησε χριστιανούς καὶ ἐκκλησίας ἀπὸ συζητήσεως καὶ μελέτης περὶ Ἰουδαίων εἰς νέαν ἐποχὴν μελέτης, μαρτυρίας καὶ συνεργασίας μετ' αὐτῶν. Διεθνῆς Ἰουδαϊκὴ ἐπιτροπὴ διαθρησκευτικῶν συνδιασκέψεων ἐγένετο ἐν τῷ κοινῷ τούτῳ ἔργῳ συμμετέτοχος τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν. Οὕτω ἐπετεύχθη προχώρησις ἀπὸ μονολόγου εἰς διάλογον μετὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν, καίτοι τὸ ἀντιλεγόμενον σῆμεῖον ἱεραποστολῆς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι σπουδαῖον ἐν τισὶ χριστιανικαῖς ὁμάσιν.

3. Ὁ ἐν ἐξελίξει ἐπίσημος Ἰουδαιοχριστιανικὸς διάλογος.

Ἐκπρόσωποι τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ συνήλθον εἰς συνδιάσκεψιν ἐν Γενεύῃ κατ' Ἰούνιον (5-7) τοῦ 1968 ὑπὸ τὴν κοινὴν προεδρίαν τῶν ταύτην συγκαλεσάντων, τ. ἔ. τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν δ/ρος Εὐ-

1. «The Church and the Jewish People», ἐν Faith and Order Studies 1964-1967, Geneva 1968, σελ. 69-80.

γενίου Βλέικ και τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Παγκοσμίου Ἰουδαϊκοῦ κογγρέσου δ/ρος Γέρχαρτ Ρίγνερ¹. Ἀπό Ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς μετέσχον δέκα ἐκπρόσωποι διαφόρων θρησκευτικῶν ὀργανώσεων και διαφόρων θρησκευτικῶν τάσεων. Ἀπό χριστιανικῆς πλευρᾶς μετέσχον δεκαεπτὰ ἐκπρόσωποι διαφόρων ὁμολογιῶν και ὑπηρεσιῶν τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν. Συνεφωνήθη δ' ἡ μετέπειτα συνέχισις τῶν συναντήσεων και μικρά τις ἐπιτροπὴ ἀνέλαβε τὴν φροντίδα προγραμματισμοῦ και διευθετήσεως τῶν περαιτέρω συνδιασκέψεων. Ὑπεγραμμίσθη δ' ὡσαύτως ὅτι ὁ κοινὸς σκοπὸς θὰ ἐξυπηρετεῖτο ἄριστα ὑπ' ἄλλων συναντήσεων, γινομένων και τούτων ἄνευ δημοσιότητος.

Ἄλλη τις συνδιάσκεψις ἐγένετο μετὰ ἐν ἔτος ἐν Γενεύῃ κατὰ Μάϊον (27-30) τοῦ 1969. Μετέσχον δ' αὐτῆς δεκατέσσαρες Ἰουδαῖοι ἐκ τῶν Ἠνωμένων πολιτειῶν Ἀμερικῆς, τῆς Εὐρώπης και τοῦ Ἰσραὴλ και δεκαεπτὰ χριστιανοί, ἐξ ὧν τρεῖς ἦσαν παρατηρηταί. Τὰ κύρια ζητήματα, ἐξετασθέντα ἐπὶ τῆς βάσει γραπτῶν εἰσηγήσεων, ἦσαν δύο: «Ἡ Ἱερουσαλήμ ἐν ταῖς Ἰουδαϊκαῖς και ταῖς χριστιανικαῖς παραδόσεσι» και «Θρησκευτικὴ ἐκπαίδευσις και προκαταλήψεις». Ἡ γραπτὴ εἰσηγήσις τοῦ δευτέρου θέματος ἦτο συγκεφαλαίωσις τοῦ σχετικοῦ ἔργου τῆς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας και τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Σπουδαία τις παρατήρησις, γενομένη κατὰ τὴν ἐπακολούθησασαν συζήτησιν, ἦτο ὅτι «...περιγραφὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν χριστιανικοῖς σχολικοῖς ἐγχειριδίοις πρέπει νὰ γράφονται ὑπὸ Ἰουδαίων».

Ἐκθεσίς τις ἐδόθη και περί τινος συναντήσεως χριστιανῶν και μουσουλμάνων· «Τὸ θέμα, ὅπερ σταθερῶς ἐξητάζετο ἐν ταῖς συζητήσεσι των, ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβεβαίωσις οὐ μόνον τῆς ἱστορικῆς ἀλλὰ και τῆς πνευματικῆς συνπαρξέως Ἰουδαίων, χριστιανῶν και μουσουλμάνων». Συμφώνως πρὸς τινὰ ἔκθεσιν περὶ τῆς συνδιασκέψεως, αἱ συνομιλίας κατὰ τὰ ἔτη 1968 και 1969 ἀπεδείχθησαν χρησιμώταται και ὑπεδείχθη ἡ ἀνάγκη τῆς κατὰ κανονικὰ διαστήματα ἐπαναλήψεως συναντήσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἐτερόν τι συμπέρασμα τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς ἐποιεῖτο μνεῖαν τῆς εἰσηγήσεως ὅτι ἔπρεπε νὰ διοργανωθοῦν τριμερεῖς συνομιλίας χριστιανῶν, Ἰουδαίων και μουσουλμάνων· «Πᾶς τις γινώσκει πόσον δύσκολος θὰ εἶναι ἡ διοργάνωσις τοιούτων συναντήσεων, διὸ και δὲν θὰ ὑποβληθῇ ὠρισμένη πρότασις ἀπὸ τοῦδε. Τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν θὰ ἐξετάσῃ τὴν δυνατότητα και, ἐὰν τοιαῦται συναντήσεις ἀποδειχθοῦν δυναταί, εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ὅτι αὗται θὰ τύχουν πλήρους θαρρύνσεως ἀπὸ Ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς».

Ἰουδαῖοι και χριστιανοὶ συνητήθησαν πάλιν ἐν Γενεύῃ κατὰ Φεβρουάριον (11-13) τοῦ 1970, διὰ πρώτην φοράν ἐν δημοσίᾳ συνδιασκέψει. Ἐν ταύτῃ δὲν ἐγένοντο εἰσηγήσεις ἐπιστημονικῶν θεμάτων· ἐξητάσθησαν κατὰ βάθος

1. Βλ. Jewish-Christian dialogue..., Geneva 1975, σ. 10 ἐξ.

ζητήματα, οἷα ἡ περὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἔκθεσις τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν (Καντέρμπερυ, Αὐγούστος 1969), ἡ συνδιάσκεψις περὶ τοῦ προβλήματος τῶν παλαιστινίων προσφύγων (Λευκωσία, Σεπτέμβριος 1969), ἡ διὰ τὴν εἰρήνην ἀποτελεσματικότης τῆς πίστεως καὶ ἄλλα σχετικὰ προβλήματα, ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς φυλετικῆς δικαιοσύνης. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐκπρόσωποι δὲν εἶχον μόνον τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσουν ἐκθέσεις, ἐκδοθείσας κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσουν τὰς ἀπόψεις των περὶ ἀμφιλεγόμενων ζητημάτων, ἐφ' ὧν θὰ ἐλαμβάνετο ἀπόφασις ἐν τῷ μέλλοντι. «Ἀμφότεραι αἱ ὁμάδες τῶν ἐκπροσώπων... ὑπέδειξαν σχέδια μονιμωτέρων διασκεπτηρίων διευθετήσεων» καὶ προετάθη ἡ σύστασις δεκαμελοῦς διοικουσῆς ἐπιτροπῆς (πέντε ἐξ ἑκάστης πλευρᾶς).

Ἐκτοτε ἡ μεικτὴ διοικοῦσα ἐπιτροπὴ αὕτη, συγκροτουμένη ἐκ πέντε Ἰουδαϊκῶν μελῶν, ἐκπροσωποῦντων τὸ Παγκόσμιον Ἰουδαϊκὸν κογγρέσσον, τὸ Συναγωγικὸν συμβούλιον Ἀμερικῆς, τὴν Ἀμερικανικὴν Ἰουδαϊκὴν ἐπιτροπὴν, τὸν Σύνδεσμον ἀντιδυσφημῆσεως βενέ βεριθ (=υἱοὶ τῆς διαθήκης) καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν τμήμα τῆς διαθρησκευτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἰσραήλ, καὶ πέντε ἐκπροσώπων τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν, ἔχει ἀναλάβει τὴν εὐθύνην προγραμματισμοῦ καὶ προετοιμασίας περαιτέρω συνδιασκέψεων. Ἐχει δ' ὡσαύτως χρησιμεύσει ὡς συντονιστικὴ ἐπιτροπὴ μεταξὺ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν ὀργανώσεων.

Εἰρήσθω δ' ὅτι ἡ συζήτησις περιέλαβε καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς πίστεως διὰ τὴν εἰρήνην ὡς καὶ σχετικὰ διεθνῆ προβλήματα, οἷα αἱ ἀνάγκαι προσφύγων, ἡ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξις, ἡ φυλετικὴ δικαιοσύνη καὶ ἡ φοιτητικὴ ἀναστάτωσις. Προσέτι ἐγένετο πληροφοριακὴ ἐνημέρωσις εἰς τὰς μετὰ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας σχέσεις καὶ τὴν ἐγγίζουσαν συνδιάσκεψιν περὶ τοῦ «διαλόγου μεταξὺ ἀνθρώπων ζώσων πίστεων» (Dialogue between men of living faiths).

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (27-30 Ὀκτωβρίου 1970) ἐγένετο καὶ ἑτέρα συνδιάσκεψις ἐν Λουγκάνῳ (Lugano) τῆς Ἑλβετίας. Τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα ἦτο «Ἡ ἐπιδίωξις παγκοσμίου κοινότητος (The quest for world community): Ἰουδαϊκαὶ καὶ χριστιανικαὶ ἀπόψεις». Εἰσηγήσεις ἀνεγνώσθησαν ὑπὸ τοῦ ἀγγλικανοῦ ἀρχιεπισκόπου ἐν Ἱερουσαλὴμ Γεωργίου Ἀππλετον, τοῦ καθηγητοῦ Εὐγενίου Β. Βόροβιτς (Hebrew Union College - Jewish Institute of Religions, U.S.A.), τοῦ καθηγητοῦ Γεωργίου Φόρελλ (University of Iowa U.S.A.) καὶ τοῦ καθηγητοῦ Ρ. Ἰ. Τσβὶ Βερβλόρσκι (Hebrew University, Jerusalem).

Διὰ τοῦ τύπου ἀνεκοινώθησαν τὰ ἐξῆς: «Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς συναντήσεως ταύτης, ἀποτελούσης μέρος συνεχιζομένης συνδιασκέψεως τῶν δύο ὁμάδων, ἦτο ἀμοιβαία ἐνημέρωσις εἰς κοινὰς ὑποθέσεις. Εἰδικώτε-

ρον ἐγένετο ἐκτενὴς συζήτησις περὶ χριστιανικοῦ διαλόγου μετ' ἀνθρώπων ἄλλων πίστεων, τοῦθ' ὅπερ θὰ συζητηθῆ ὑπὸ τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἐν τῇ προσεχεῖ διασκέψει ἐν Ἀδδῖς Ἀμπέμπα κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1971. Ὁ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν δ/ρ Εὐγένιος Βλέικ παρουσίασε τὸ πρὸς καταπολέμησιν τοῦ φυλετισμοῦ πρόγραμμα τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν καὶ συνεζήτησε περὶ τῶν ἐντεῦθεν προξενηθεισῶν ἀντιδράσεων ἐν θρησκευτικοῖς καὶ πολιτικοῖς κύκλοις. Ὁ πρόεδρος τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀντιπροσωπίας δ/ρ Ἄρθουρ Χέρτσπεργὶ ἀνέγνω εἰσήγησιν περὶ τοῦ προβλήματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἰδίᾳ ἐν τῇ Σοβιετικῇ ἐνώσει καὶ ἐν ταῖς χώραις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Προσοχὴ ὡσαύτως ἐδόθη εἰς τὴν μεσοανατολικὴν κρίσιν καὶ εἰς ἄλλας ἀπειλὰς κατὰ τῆς παγκοσμίου εἰρήνης.

ὑπὸ τῆς μεικτῆς διοικητικῆς ἐπιτροπῆς ἀπεφασίσθη, ὅπως αἱ συζητήσεις καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐν Λουγκάνω συνδιασκέψεως ἐνσχέσει πρὸς τὸ θέμα «Ἡ ἐξέτασις τοῦ περὶ παγκόσμιου κοινότητος ζητήματος» ἀκολουθηθῶν ὑπὸ διακανονιστικῆς δραστηριοποιήσεως, ἥτις ὀφείλει νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὴν μελέτην τῶν ἐν τῇ ἐκτελέσει των ἐμπλοκῶν. Γενικὴ συμφωνία ἐπετεύχθη ἐπὶ τῶν κυριωτέρων ἐπόψεων τῆς μελέτης, ἥτις ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς θέσεως Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ἔναντι ὁπαδῶν ἄλλων θρησκευτῶν καὶ πῆν ἀπήχησιν τῆς ἀναφαινομένης παγκοσμίου κοινότητος εἰς ἀμφοτέρας τὰς ομάδας.

Κατὰ ταῦτα ὁμάς τις Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν συνῆλθεν ἐν Γενεύῃ κατ' Ἀπρίλιον (24-28) τοῦ 1972, ἵνα προετοιμάσῃ τὴν ἐπομένην συνδιάσκεψιν. Αὕτη ἐγένετο ἐν Γενεύῃ κατὰ Δεκέμβριον (11-14) τοῦ 1972. Κατὰ τὴν ἐναρκτήριον συνεδρίαν τῆς συνδιασκέψεως ταύτης ὁ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου ἐκκλησιῶν δ/ρ Φίλιππος Α. Πόττερ προσεφώνησε τῇ ὁμήγυριν οὕτως· «Αἰσθάνομαι ὅτι εἶναι δι' ἐμὲ οὐ μόνον πρόνόμιον ἀλλὰ καὶ χαρὰ τὸ νὰ εἶμαι ἀπόψε ἐνταῦθα ἐν ὑμῖν, ἐν τῇ λίαν ἐπιβλητικῇ συντροφίᾳ ἀνθρώπων, ἐκπροσωποῦντων τὰς ἐκ κοινῶν ριζῶν καταγομένους δύο μεγάλας θρησκείας. Ἀνετράφην ἐν ταῖς Δυτικαῖς Ἰνδίας, ἔνθα ὡς νέοι ἄνθρωποι ἠσθάνθημεν λίαν βαθέως τὴν κατάστασιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐν τῇ χριστιανικῇ Εὐρώπῃ. Αὐτὴ ἡ ἡμετέρα ἱστορία δουλείας καὶ καταδυναστεύσεως ὑπὸ οὕτω πῶς καλουμένων χριστιανῶν ἀνθρώπων ἔχει συνηθίσει ἡμᾶς νὰ ἀντιλαμβάνομεθα τί συνέβη εἰς τὸν ἐν Εὐρώπῃ Ἰουδαϊκὸν λαόν. Περαιτέρω ὑπάρχει ἡ βαθεῖά μου πρόσηλωσις εἰς τὴν σημιτικὴν σκέψιν. Ἐν ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔμαθον παρὰ ραββίνων ἦτο ἡ ρῆσις ὅτι πρὶν ὁ Θεὸς δημιουργῆσθαι τὸν κόσμον, ἐδημιούργησεν ἕξ τινα, ἐν οἷς καὶ τὸ Σιὸν (τ.ἔ. ἡ ἐπιστροφή, ἡ μετάνοια), ἡ ἐπιστροφή ἐκείνη ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἐν τῇ βάσει τοῦ διαλόγου, ἡ ἐπιστροφή ἐκείνη ἡ ὁποία εἶναι ἀσάφως ἡ ἀνοικτότης ἡμῶν ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ δι' ἡμᾶς καὶ τὸν κόσμον θελήματός Του».

Ἡ συνδιάσκεψις αὕτη παρέσχεν ὡσαύτως τὴν εὐκαιρίαν δι' ἀνταλλαγὴν ἀπόψεων περὶ τινων φλεγόντων ζητημάτων, οἷα ἡ βιαιότης, ὁ φυλετισμὸς ἐν τῇ νοτίῳ Ἀφρικῇ, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ἐν τῇ Σοβιετικῇ ἐνώσει, ἡ μεσοανατολικὴ διαμάχη, ἡ Βίβλος ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην καὶ ἡ ἰουδαιοχριστιανικὴ συνεργασία ἐν σχέσει πρὸς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς προαγωγῆς τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων. Σημαντικὴ ἦτο ἡ παρουσία χριστιανῶν τινων, οἵτινες δὲν ἐξεπροσώπουν τὴν Βορειοατλαντικὴν κοινότητα τῶν λευκῶν προτεσταντῶν. Ἐν αὐτοῖς ἦτο καὶ ἄραψ τις χριστιανὸς ἐκ Λιβάνου ὡς παρατηρητής.

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ κράτος τοῦ Ἰσραὴλ ἔχει μνημονευθῆ ἐν τῷ ἀγγέλματι τῆς ἐν Ἀμστερνταμ (1948) πρώτης γενικῆς συνελεύσεως τοῦ παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν. Ἐνεκα τῶν διαφόρων πολιτικῶν κρίσεων παρέμεινε σταθερὰ φροντίς ἐκκλησιῶν τινων μελῶν τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ἐν Γενεύῃ κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ αὐτοῦ Συμβουλίου, ἰδιαιτέρως δὲ τῆς ἐπὶ τῶν διεθνῶν ὑποθέσεων ἐπιτροπῆς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Πάντοτε ὅμως ὑπῆρχεν ἡ ἔντασις μεταξὺ τῆς πολιτικῆς διεξόδου βοήθειας πρὸς ἐδραΐωσιν δικαίας εἰρήνης ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ καὶ τῆς θεολογικῆς σημασίας ἰουδαϊκοῦ κράτους ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν θέσεων ὑπῆρχε σημαντικὴ διαφωνία μεταξὺ μελῶν ἐκκλησιῶν. Ἐνεκα τούτου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1971 καὶ 1974 ἐπεχειρήθη μελέτη τοῦ θέματος: «Βιβλικὴ ἐρμηνεία καὶ σημασία αὐτῆς διὰ τὰς χριστιανικὰς διαθέσεις ἐναντι τῆς Μέσης ἀνατολῆς». Διὰ πρώτην φοράν τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν προσεπάθησε νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ δύσκολον κατάστασιν μετὰ πολλῶν χριστιανῶν διαφόρου θεολογικῆς καὶ γεωγραφικῆς προελεύσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς των πίστεως.

Συνδιάσκεψις τις ἐπὶ τοῦ θέματος: «Βιβλικὴ ἐρμηνεία καὶ σημασία αὐτῆς διὰ τὰς χριστιανικὰς διαθέσεις ἐναντι τῆς Μέσης Ἀνατολῆς» ἐγένετο ἐν Καρτινὺ (Cartigny) τῆς Ἑλβετίας κατ' Ἰανουάριον (21-25) τοῦ 1974. Περίπου τριάκοντα χριστιανοὶ εκπρόσωποι ἐκ Μέσης Ἀνατολῆς, Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἠνωμένων πολιτειῶν Ἀμερικῆς ἐξήτασαν τὸν τρόπον, δι' οὗ διαφοροὶ ἐξηγήσεις τῆς Βίβλου θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπηρεάσουν ἢ προκαλέσουν πολιτικὰς ἀπόψεις. Ἡ συνδιάσκεψις αὕτη ἔθεωρήθη ἐλπιδοφόρος, καίτοι ἐνίοτε δύσκολος, ἀσκησις ἐν διαχριστιανικῇ κοινωνίᾳ. Διὰ πρώτην φοράν τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν εἶχε προσκαλέσει τοσοῦτον εὐρὺν ἀριθμὸν χριστιανῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων θεολογικῶν παραδόσεων καὶ ἐχόντων εὐρεῖαν ποικιλίαν ἀπόψεων ἐν σχέσει πρὸς τὴν μεσοανατολικὴν διαμάχην. Ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι ὁ διάλογος πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἐν ὅροις πλείονος βιβλικῆς μελέτης διὰ δικαιοσύνην καὶ πλείονος διευκρινήσεως διαφόρων προσεγγίσεων εἰς τὴν Βίβλον καὶ ὅτι «αἱ μελέται καὶ αἱ συνομιλῖαι αὗται πρέπει ὡσαύτως νὰ περιλαμβάνουν τὴν συμμετοχὴν τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν μουσουλμάνων γειτόνων ἡμῶν».

Ἄλλες τις ἐκ πενήκοντα ἰνδουϊστῶν, βουδδιστῶν, ἰουδαίων, χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐξ 23 χωρῶν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀσίας, τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς συνῆλθεν ἐν Κολόμπο (Columbo) τῆς Κεϋλάνης κατ' Ἀπρίλιον (17-26) τοῦ 1974, μετὰ πρόσκλησιν τῆς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἐπιτροπῆς διὰ τὸν διάλογον μετ' ἀνθρώπων ζωσῶν πίστεων καὶ ἰδεολογιῶν (WCC Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies). Ἡ ὁμάς αὕτη συνεζήτησε τὸ θέμα «Πρὸς παγκόσμιον κοινότητα: πόροι καὶ εὐθῦναι διὰ κοινὴν διαβίωσιν» (Towards world community: resources and responsibilities for living together). Μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ὁμάδος ἦσαν τέσσαρες ἰουδαῖοι ἐρευνηταί, ὧν οἱ τρεῖς ἐκ τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ καθηγητῆς Σιεμαργιάχου Ταλμών (Ἱερουσαλήμ) εἰσηγήθη εἰς τὴν ὁμήγουριν τὸ θέμα καὶ ὁ καθηγητῆς Σιελομά Ἀβινερί (Ἱερουσαλήμ) ἀνέγνω μελέτημά του περὶ τῶν «ἰδεολογιῶν ὡς παράγοντος ἐν τῇ ἀναζητήσει νέων μορφῶν κοινότητος» (Rôle of ideologies in search of new forms of community).

4. Χριστιανικὴ ἐκτίμησις τοῦ ἀρχαίου διαλόγου.

Τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν ἔχει ἐκφράσει εὐγνωμόνως τὴν ἱκανοποίησίν του διὰ τὸ ὅτι αἱ μεταξὺ ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ἡγετῶν συνδιασκέψεις ἔχουν καταστῆ συνεχῆς φροντίς¹. Ἔχει δ' ὠσαύτως παρατηρήσει ὅτι αἱ συνδιασκέψεις αὗται ἔχουν ἀνοίξει νέον κεφάλαιον ἐν ταῖς χριστιανοῦ-δαϊκαῖς σχέσεσιν· ὅτι αἱ συνδιασκέψεις αὗται ἐπεσιδιάσθησαν ἐνίοτε ὑπὸ τοπικῶν πολιτικῶν προβλημάτων ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἀμφοτέραι αἱ πλευραὶ ἐγνωρίσθησαν μεταξύ των καλλίτερον καὶ ἔμαθον νὰ σέβωνται τὰ ὄρια τῶν δυνατοτήτων των· ὅτι ἐν τῇ χριστιανικῇ οἰκογενείᾳ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν δὲν ὑπάρχει εἰσέτι μία καὶ ἡ αὕτη ἀντίληψις περὶ τῆς ἐβραϊκῆς Βίβλου ἢ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ· ὅτι χριστιανοὶ ἐκ διαφόρων ἡπείρων, οἵτι ἢ Ἀφρικὴ καὶ ἢ Ἀσία, ὡς καὶ χριστιανοὶ ἐξ ἀνατολικῶν ἢ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν ἐξακολουθοῦν νὰ διαφωνοῦν ζωηρῶς πρὸς χριστιανούς ἐξ Εὐρώπης καὶ βορείου Ἀμερικῆς, οἵτινες ἔχουν ποικίλλουσαν γνώμην περὶ ἰουδαϊσμοῦ καὶ Ἰσραήλ· ὅτι παρὰ ταῦτα ἔχει ἀναπτυχθῆ ἡ συναίσθησις ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν προβλημάτων τούτων πρέπει νὰ ἐπιλυθοῦν ἀπὸ κοινῶν μετὰ τοῦ ζῶντος ἰουδαϊσμοῦ· ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ὑπάρχει κίνδυνος συγκρητισμοῦ ἀλλὰ πολυτιμοτάτῃ εὐκαιρίᾳ ἐμπλουτισμοῦ ἐν τε τῇ πίστει καὶ τῷ βίῳ· καὶ ὅτι ἀμφοτέραι αἱ πλευραὶ πρέπει νὰ προχωρήσουν, ἐνημεροῦσαι ἢ μία τὴν ἄλλην εἰς τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὰ ἐμπόδια τῆς εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ἀποβλεπούσης προσπαθείας των, μελετῶσαι ἀπὸ

1. Βλ. Jewish-Christian dialogue..., Geneva 1975, σ. 14 ἐξ.

κοινοῦ σπουδαίας ἐπόψεις τῶν πίστεών των καὶ συνεργαζόμενοι κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος.

5. Ἰουδαϊκὴ ἐκτίμησις τοῦ ἀρξαμένου διαλόγου.

Ἀπὸ Ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς ἡ γενικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἰουδαιοχριστιανικῶν σχέσεων κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1969 μέχρι τοῦ 1975 περίοδον κρίνεται ὡς κάτωθι¹.

α'. Φαίνεται ἐναργῶς ὅτι τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν λαμβάνει σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὴν πρὸς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν σχέσιν του. Ἡ ἐναρξίς τῶν ἐργασιῶν τῆς κατ' Ἰούλιον τοῦ 1968 πρώτης συνδιασκέψεως ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως δ/ρος Ἐδγενίου Βλέικ, ὅστις συμμετέσχε μετέπειτα καὶ ἄλλων τινῶν συνδιασκέψεων. Ὁμοίως ὁ δ/ρ Φίλιππος Πόττερ βραχὺ τι μετὰ τὴν ἐκλογὴν του διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν παρηκολούθησε τὴν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1972 συνδιάσκεψιν. Αἱ συναντήσεις ἀπὸ τοῦ 1970 γίνονται κατ' ἐμπρόθετον καὶ δημοσίως ἀναγνωριζόμενον τρόπον, μετὰ χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων ἐκπροσώπων ἐναλλάξ ἐνεργούντων ὡς διοργανωτῶν.

β'. Ἐν τῶν κατ' ἐξοχὴν σπουδαίων ἀποτελεσμάτων τῶν τακτικῶν ἐπαφῶν ἦτο ἡ δημιουργία ἀξιολόγου ἐξυπηρετικοῦ μέσου ἐπικοινωνίας. Τίθενται ἐρωτήματα καὶ παρέχονται πληροφορίες ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς δύο ομάδας. Οὕτω ἡ Ἰουδαϊκὴ πλευρὰ ἐζήτησε διασαφήσεις ἀφορώσας εἰς ἐνεργείας ἢ δηλώσεις, σχέσιν ἐχούσας πρὸς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ὑπὸ ὀργάνων τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἢ ἄλλων χριστιανικῶν συνελεύσεων, οἷαι ἡ ἐν Καντέρμπεργ, ἡ ἐν Λευκωσίᾳ, ἡ ἐν Ἀδδὶς Ἀμπέμπα καὶ ἡ ἐν Βηρυτῶ. Ἡ χριστιανικὴ πλευρὰ οὐ μόνον ἀπεκρίθη εἰς τὰ ἐρωτήματα ἀλλὰ καὶ συχνάκις παρέσχεν εἰδήσεις, ἃς ἐθεώρησε σημαντικὰς καὶ διὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν πλευρὰν. Ὁμοίως ἐρωτήματα καὶ ἐνίοτε ἐπικρίσεις ἀπὸ χριστιανικῆς πλευρᾶς ἠγέρθησαν ἐν τῷ διαλόγῳ μετὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀντιπροσωπίας. Ὅθεν, ἀσχέτως πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπόψεις τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς σχέσεως, ἔχει καταστῆ φανερόν ὅτι ἡ «ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν» τείνει εἰς κατάληψιν ἰκανοῦ χώρου ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν διμερῶν συναντήσεων. Ἡ ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν οὐ μόνον χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ λαμβάνῃ ἡ μία πλευρὰ γνῶσιν τῶν ἰδιαιτέρων ζητημάτων, ἅτινα ἀπασχολοῦν τὴν ἄλλην, ἀλλὰ καὶ διανοίγει κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ὁδὸν πρὸς πρακτικὴν συνεργασίαν ἐν ἐπιδιώξεσι κοινοῦ διαφέροντος, οἷαι αἱ ἀφορῶσαι εἰς πολιτικὰ δικαιώματα, θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν κ.τ.τ.

1. Βλ. Jewish-Christian dialogue..., Geneva 1975, σ. 16 ἐξ.

γ'. Ἡ χρησιμότης τῆς ἀνταλλαγῆς πληροφοριῶν εὐρίσκεται οὐ μόνον ἐν τῷ ὅτι δι' αὐτῶν παρέχονται προγραμματικά δυνατότητες ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὅτι δι' αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται καλλίτερος τρόπος ἀμοιβαίας κατανοήσεως. Ἐκτίμησιν τις τῆς ἰουδαϊκῆς αὐτοκατανοήσεως ἤγαγεν εἰς τὴν μετάταξιν τῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἐκ τῆς εἰς ἣν κατ' ἀρχὰς ἀνήκεν ὑπηρεσίας ἱεραποστολῆς καὶ εὐαγγελισμοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ διαθρησκευτικοῦ διάλογου. Ὁ ἀνασχηματισμὸς οὗτος καὶ ἡ δι' αὐτοῦ συμπερίληψις τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς διὰ τὸν διάλογον μετ' ἀνθρώπων ζωσῶν πίστεων καὶ ἰδεολογιῶν μονάδος τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν (WCC unit for Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies) ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῆς ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς ὡς σημαντικὴ πρόοδος.

δ'. Ἡ «ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν» (Exchange of information) προέβαλε καὶ τινὰ προβληματικὰς ἀπόψεις ἐν τῇ διμερεῖ σχέσει. Ἡ χριστιανικὴ πλευρὰ ἔχει ἐνίοτε τὸ αἶσθημα ὅτι οἱ ἰουδαῖοι ἐκπρόσωποι ἀπορρίπτουν πᾶσαν κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ στρεφομένην ἐπίκρισιν ὡς ἐχθρικὴν ἢ συγκαλυμμένως ἀντισημιτικὴν. Ἡ ἰουδαϊκὴ ὁμως πλευρὰ στρεφίται τῆς βεβαιότητος ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦ Ἰσραὴλ νὰ ὑπάρχη εἶναι ἀδιαμφισβήτητον ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ, ἀφοῦ καὶ ἐπίσημοι δηλώσεις τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν, ἐπιβεβαιοῦσαι τὸ δικαίωμα τοῦτο, δὲν καταστέλλουν πᾶσαν ὑπόφραν, διότι αἱ ἐξαγγελταὶ αὗται συνήγορον ἐν ταύτῳ ὑπὲρ πολιτικῶν ἀντιλήψεων, αἵτινες ἐμφανίζονται διαμφισβητοῦσαι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δικαίωμα.

ε'. Ἡ ἀναπτυσσομένη σχέση ἐμφαίνει τὴν ἐν τῷ Παγκοσμῷ συμβουλίῳ ἐκκλησιῶν αὐξουσαν παρουσίαν χριστιανισμοῦ τοῦ τρίτου κόσμου. Ἡ ἐν τῷ Παγκοσμῷ συμβουλίῳ ἐκκλησιῶν ἐκπροσώπησις τοῦ τρίτου κόσμου ἔχει παράσχει εἰς τοὺς ἰουδαίους συμμετόχους πολύτιμον ἐνκαιρίαν δι' ἔναρξιν διαλόγου μετὰ χριστιανῶν τοῦ τρίτου κόσμου, διὰ γνωριμίαν μετ' αὐτῶν καὶ δι' ἐνημέρωσιν αὐτῶν εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν ἱστορίαν, τὴν ἰουδαϊκὴν πίστιν καὶ τὰς ἰουδαϊκὰς εὐγενεῖς φιλοδοξίας.

στ'. Ἡ συνάντησις ὁμως δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη δυσχερειῶν

1) Παρὰ τῷ τρίτῳ κόσμῳ τὸ κράτος τοῦ Ἰσραὴλ εἰδικώτερον καὶ οἱ ἰουδαῖοι γενικώτερον ὑπόκεινται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ταῦτιςιν πρὸς τὴν Δύσιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς θεώρησιν ἀντιτιθεμένην εἰς τὰς ἀπελευθερωτικὰς δυνάμεις, παραβλεπομένων οὕτω τοῦ Σιωνιστικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς βρεττανικῆς ἀποικιοκρατίας, τῶν κινήσεων ἰσραελὶ ἐργασίας καὶ κιββούτς καὶ τῆς ἐν τῷ κράτει τοῦ Ἰσραὴλ ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς (ὑπὲρ τὰ 50%) τῶν ἀνατολιτῶν ἰουδαίων.

2) Ὁ τρίτος κόσμος δὲν ἔχει τὴν συναίσθησιν χριστιανικῆς εὐθύνης δι' ἀντισημιτισμὸν ἐν τῷ δυτικῷ πολιτισμῷ. Τοῦτο, ἐνῶ εἶναι σπουδαῖον στοι-

χεῖον ἐν τῇ ἀναπτύξει Ἰουδαιοχριστιανικῶν σχέσεων, θεωρεῖται ἀνήκον εἰς τὴν δυτικὴν, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν, ἱστορίαν. Μεταξὺ ἄλλων δυσχερειῶν ἡ τάσις αὕτη κατευθύνεται πρὸς τινὰ ἀδιαφορίαν ἔναντι ἐκφράσεων τοῦ συγχρόνου ἡμῖν ἀντιϊουδαϊσμοῦ, περιληφθεισῶν ἐν ἱστορικαῖς μορφαῖς ἀντισημιτισμοῦ. Αἱ δυσχέρειαι δ' αὗται ὑπογραμμίζουν τὴν σημασίαν τῆς νέας συναντήσεως Ἰουδαϊσμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ τοῦ τρίτου κόσμου καὶ τὴν ὑπὸ τῆς Ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς ἀποδιδομένην σπουδαιότητα εἰς τὴν πρὸς τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν σχέσιν.

ζ'. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν δυτικὸν χριστιανισμόν, ἐν τῷ ὁποίῳ προγενέστεραι θεολογικαὶ ἀντιλήψεις περὶ παραμερισμοῦ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχουν ὑποχωρήσει πρὸ τινος περισσότερον ἐκτιμητικῆς στάσεως ἔναντι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἡ περὶ παραμερισμοῦ διδασκαλία ἐμφανίζεται κυριαρχοῦσα εἰοέτι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐκκλησίαις. Ἡ θεολογικὴ αὕτη παράδοσις παρουσιάζει σοβαρὰ ἐμπόδια καὶ εἰς στοιχειώδη κατανόησιν τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος καὶ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν φιλοδοξιῶν. Πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι διὰ τοὺς Ἰουδαίους ἡ διαφιλονίκησις ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογικὴν ἐπιδοκιμασίαν Ἰουδαϊκῶν ἀξιώσεων ἀλλ' εἰς τὸν κίνδυνον δογματικῆς ἀπορρίψεως τῆς Ἰουδαϊκῆς αὐτοκατανόσεως ὡς ἀπαράδεκτον ἀπὸ χριστιανικῆς σκοπιάς.

η'. Ἡ ἐτοιμότης τῆς διὰ τὸν διάλογον μετ' ἀνθρώπων ζωσῶν πίστεων καὶ ἰδεολογιῶν μονάδος (*Unit on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies*) νὰ συμπεριλάβῃ τοὺς Ἰουδαίους ἐν ταῖς πολυπλεύροις ἐπαφαῖς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐλπιδοφόρος ἐξέλιξις. Οὕτω δύναται ὁ διάλογος νὰ ἐξυψωθῇ εἰς εὐρύτερον καὶ σημαντικώτερον ἐπίπεδον, ἔνθα ἡ ἔμφασις δίδεται οὐχὶ τόσον εἰς διμερεῖς σχέσεις, ὅσον εἰς τὴν κοινὴν σχέσιν πρὸς πραγματικότητας καὶ προβλήματα γενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ (ἀνθρωπιστικοῦ, κοινωνικοῦ, πνευματικοῦ) χαρακτήρος. Ἐφ' ὅσον τοῦτο γίνεται ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἐκάστη θρησκευτικὴ παράδοσις διατηρεῖ τὴν ἀτομικότητά της καὶ τὴν ἀκεραιότητά της, ἡ κυρία φροντίς ἀφορᾷ εἰς τὴν βελτιωτικὴν συμβολήν, ἣν ἐκάστη παράδοσις δύναται νὰ παράσχῃ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς τρόπων καὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς μέσων εἰς τὸ κοινὸν μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ σχέσις ἀποβαίνει συλλογὴ τῶν διαφόρων συμβολῶν ἐν τῇ κοινῇ ἀσκήσει θρησκευτικῆς εὐθύνης.

θ'. Τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐν τῇ διμερεῖ σχέσει (Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν καὶ Ἰουδαϊσμοῦ). Ὑπάρχον πολλαὶ περιοχαὶ κοινῆς φροντίδος καὶ κοινοῦ διαφέροντος, ἐν αἷς Ἰουδαϊκαὶ ὁργανώσεις καὶ ἐπιτροπαὶ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν θὰ ἠδύναντο νὰ συνεργασθῶν καθ' ἁρμονικώτερον τρόπον. Ἐγένετο ἤδη μνεία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς ἀναπτυκτικῆς βοήθειας. Αὕτη κατὰ πολὺ ἐξαρτᾶται ἐξ ἐπαρκοῦς ἀμοιβαίας πληροφορίας, ἀφορώσης

εἰς προτεραιότητας, διοργανωτικά καὶ ἄλλα μέσα, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας δι' ἐνεργὸν καὶ συστηματικὴν συνεργασίαν. Καθαρῶς ὅμως πολιτικαὶ διακρίσεις δύνανται ἐνίοτε νὰ διακόψουν, ὡς ἔχει συμβῆ πλεόν ἢ ἅπαξ, καὶ καθαρῶς φιλανθρωπικὰ προγράμματα βοήθειας.

ι'. Συνελόντι δ' εἰπεῖν·

1) Αἱ μεταξὺ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν καὶ ἰουδαϊσμοῦ σχέσεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔχουν κατὰ πολὺ προοδεύσει καὶ διαμορφωθῆ.

2) Αἱ σχέσεις αὗται ἔχουν ἀποδειχθῆ βοηθητικαὶ εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν πληροφοριῶν· συζητήσεις θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων καὶ συναντήσεις μετ' ἐκπροσώπων ἐκ διαφόρων χωρῶν τοῦ κόσμου.

3) Αἱ δυνατότητες ἀρμονικῆς συνεργασίας ἐν σπουδαίαις περιοχαῖς κοινοῦ διαφέροντος ἔχουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταστῆ ἐμφανεῖς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἔχουν εἰσέτι πραγματοποιηθῆ. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο πρέπει νὰ τύχη μεγαλύτερας προσοχῆς ἐν μελλοντικαῖς συναντήσεσιν.

4) Ἡ ἐπιστημονικὴ συνεργασία ἐν κοινοῖς προγράμμασι μελέτης ἔχει ἀρχίσει καλῶς ἀλλ' ἐδρίσκειται εἰσέτι ἐν δοκιμαστικῷ σταδίῳ. Πλήν ὅμως αἱ συναντήσεις τῶν ἐπιστημόνων καὶ αἱ ἐν αὐταῖς εἰσηγήσεις περὶ «Παγκοσμίου κοινότητος» ἐμφαίνουσι ἐπαρκῶς τὴν δυνατότητα τῆς τοιαύτης προσπάθειας.

5) Τοῦ ὑποδείγματος τῶν μεταξὺ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ σχέσεων βαθμηδὸν διαμορφουμένου καὶ ἐπὶ μᾶλλον καθιερουμένου, ἐσημειώθη ἀνάλογος ἱστορικὴ πρόοδος· τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ ἀντιπροσωπία ἔχουν ὑποστῆ, καὶ συνεχίζουσι ὑφιστάμενοι ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἀνασχηματισμόν. Ταῦτα δύνανται νὰ ἔχουν ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς μορφῆς καὶ τῆς οὐσίας τῆς χριστιανοῦδαϊκῆς σχέσεως. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἐκ τῶν ἄχρῳ τοῦδε ἐπιτευγμάτων ἱκανοποιήσις δὲν πρέπει νὰ ἐκθαμβώνη ἡμᾶς ἔναντι τῶν μελλοντικῶν δυσχερειῶν καὶ περιπλοκῶν. Ἄμεσον ἔργον ἡμῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ὑπόθαλψις ἀτμοσφαιρας ἐμπιστοσύνης καὶ εἰλικρινείας, δυναμένη νὰ ἱκανώσῃ ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς εἰς ἀντιμετώπισιν τῶν μελλοντικῶν προβλημάτων ἐν πνεύματι συνεργασίας μᾶλλον ἢ πολώσεως.

Δ'. Πρὸς παγκόσμιον κοινότητα.

1. Ἡ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1972 ἰουδαιοχριστιανικὴ συνάντησις ἐν Γενεύῃ.

Μετὰ σχετικὴν ἀπόφασιν τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς συνδιασκέψεως ἐν Λουγκάνῳ (κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1970) ὁμάς ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ἐρευνητῶν συνῆλθεν ἐν Γενεύῃ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1972 πρὸς συζήτησιν, ἀφορῶσαν εἰς τὸ θέμα «Ἡ ἐπιδιώξις παγκοσμίου κοινότητος: ἰουδαϊκὴ καὶ χριστιανικὴ

προοπτική (The quest for world community: Jewish and Christian perspectives)». Κατά τὸ τέλος τῆς συναντήσεως διευτυπώθησαν αἱ κάτωθι προτάσεις, ληφθεῖσαι ἀπὸ κοινού¹.

Ἡ παρούσα κατάσταση τοῦ κόσμου χαρακτηρίζεται ὑπὸ ἀξέουσης ἀλληλεξαρτήσεως. Λαϊκὴ ἐπικοινωνία ἀπὸ ἡπείρου εἰς ἡπειρον φέρει ἐγγὺς ἡμῶν τὰ διαφέροντα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, ἅτινα πρότερον ἦσαν ἡμῖν σχεδὸν ἄγνωστα. Ὁμαδικὴ περιήγησις βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ ἔχωμεν ἄμεσον γνωριμίαν τῶν τρόπων διαβιώσεως καὶ σκέψεως, οἵτινες κατὰ τὸ παρελθὸν σχεδὸν ἠγνοοῦντο ὑφ' ἡμῶν. Οἰκονομικαί, τεχνολογικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐξελίξεις φέρουν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου τούτου εἰς ἀμοιβαίαν προσέγγισιν. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη ἐγείρει δξέως τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ ἀνθρωπότης θὰ εἶναι ἰκανὴ νὰ δημιουργήσῃ παγκόσμιον κοινότητα, ἐπιτρέπουσαν διαβίωσιν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εὐρήνῃ.

Ἡ πραγματοποίησις τοιαύτης νέας τάξεως δὲν εἶναι προαιρετικὴ. Εἶναι ἀποφασιστικὴ διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. «Εἷς κόσμος... ἡ οὐδεις» δὲν εἶναι μόνον σύνθημα. Ἡ ἀντίληψις ὁμως ἀλληλεξαρτήσεως τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἐπαμφοτερίζουσα. Δύναται νὰ προβάλλῃ τὴν ὑπόσχεσιν νέας κοινότητος, ἀλλ' ἐκ πικρᾶς πείρας γνωρίζομεν ὅτι οἱ ἀνθρώπινοι θεσμοὶ δὲν εἶναι πάντοτε καθαροὶ εὐλογίαι, ἀσχέτως πρὸς τὸ πόσον ἐδγενεῖς εἶναι οἱ σκοποὶ τῶν ἰδρυτῶν των, καὶ δύνανται μάλιστα νὰ ὀδηγήσουν εἰς νέας διαμάχας πρωτοφανῶν διαστάσεων. Ὁμάδες δύνανται νὰ παρασυρθοῦν καὶ νὰ καταστρέφουν ἄλλας. Ἐθνη δύνανται νὰ πολεμήσουν καὶ πολεμοῦν καὶ κόσμος τις δύναται νὰ εἶναι ἀπολυταρχικὸς ἢ ἄψυχος.

Ὅταν ὀμιλῶμεν περὶ παγκοσμίου κοινότητος δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν ἐπιβεβλημένην καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ κόσμου ὁμοιομορφίαν, ἰδεολογικὴν, πολιτιστικὴν, πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν. Φρονοῦμεν ὅτι ἡ παγκόσμιος κοινότης πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς κοινότης κοινοτήτων. Ἡ ταυτότης ἐκάστης ομάδος δὲν πρέπει νὰ ἐξαλειφθῆ, ἀλλ' ἐκάστη δμάς πρέπει νὰ εὖρη τὴν θέσιν της ἐν τῇ εὐρυτέρῃ κοινότητι κοινοτήτων. Μόνον τοιαύτη ἀντίληψις παρέχει τὴν ἐλπίδα διὰ τὴν ἐξέλιξιν ἀνθρωπίνου μέλλοντος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἄτομα καὶ ομάδες θὰ ἔχουν τὰ δικαίωμάτα των ἐκτιμώμενα καὶ τὴν ἀξιοπρέπειάν των ἄθικτον.

Ἡ εἰς πραγματοποίησιν παγκοσμίου κοινότητος ἄγουσα ὁδὸς φράσσεται ὑπὸ πολλῶν ἐμποδίων. Ἀναφέρομεν μόνον ἐνίους παράγοντας, οἵτινες πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ρεαλιστικῶς:

α'. Ἡ τῶν ἀτόμων παραίτησις ἐκ τῆς κοινωνικῆς εὐθύνης.

β'. Ἡ ὑπὸ τοῦ συγχρόνου ἡμῖν ἀνθρώπου ἀπώλεια αἰσθήσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συννεχείας.

1. Βλ. Jewish-Christian dialogue..., Geneva 1975, σ. 64 ἐξ.

γ'. Ἡ τραυματικὴ μείωσις τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας, τοῦτ' αὐτὸ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ τεχνολογικῇ ταύτῃ ἐποχῇ, μετὰ τῆς συμπαρομαρτούσης καταρρεύσεως ἐν ταῖς μεταξὺ ἀτόμων καὶ κοινοτήτων σχέσεσιν.

δ'. Ἡ διαίρεσις τοῦ κόσμου ὑπὸ φυλετισμοῦ, ἀνταγωνιζομένων δυναμικῶν συνασπισμῶν καὶ ἀντιμαχομένων τάξεων πλεονεκτούντων καὶ μειονεκτούντων ἀνθρώπων, κατὰ τρόπον ὥστε οἱ τελευταῖοι τελοῦν διαρκῶς ἐν στερῇ καὶ ἀπογοητεύσει, βλέποντες ὡς μόνην διέξοδον τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀνατροπὴν.

Εἶναι ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, ὅπως αἱ ἡμετέραι δύο κοινότητες πίστεως ἐπιδοθοῦν ἀπὸ κοινοῦ εἰς ἐξέυρεσιν τῶν τρόπων καὶ τῶν μέσων ἐπιλύσεως τῶν προβλημάτων τούτων. Ἡ Ἰουδαϊκὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ κοινότης γινώσκουν καλῶς τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Ἐν τῷ παρελθόντι δὲν ὑπῆρξαν ἐπαρκῶς εὐαίσθητοι καὶ ἀνοικταὶ εἰς τοὺς ἐκτὸς τῶν κύκλων των εὐρισκομένους. Ἐχομεν ὅμως τὴν συναίσθησιν ὅτι αἱ περὶ τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις ἡμῶν εἶναι τοιαῦται, ὥστε αἱ κοινότητες ἡμῶν πρέπει νὰ ἀνταποκριθοῦν συμπαθῶς καὶ δημιουργικῶς κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην στιγμὴν, ἐὰν ἐθέλουν νὰ εἶναι ἀληθεῖς ἔναντι τῶν ἀντιστοίχων κληρονομιῶν των.

Αἱ παραδόσεις αὗται εἶναι ἰδιαιτέραι δι' ἑκατέραν κοινότητα πίστεως. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἐδλαβεῖται τὴν ἐβραϊκὴν Βίβλον, ἀλλ' οὐδαμῶς περιορίζεται εἰς αὐτήν. Ἐν τῇ μακρᾷ του ἱστορίᾳ ἤντησεν ἐκ τῆς Βίβλου καὶ δημιουργικῶς ἐφήρμοσε τὰς διδασκαλίας του εἰς ἑκάστην γενεὰν καὶ τὰ προβλήματα του ἐν ἀναπτυσσομένῃ παραδόσει. Ἡ μήτρα τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι τὸ τοῦ Χριστοῦ γεγονός, ὅπερ μαρτυρεῖται ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Σὺν τῷ χρόνῳ προΐοντι ἑκάστη παράδοσις ἔμαθε νὰ ἐπανεξημερυνεῖ ἑαυτὴν καὶ νὰ διατυποῖ ἐκ νέου τὴν περὶ κόσμου ἀποψίν της ἐν κριτικῇ ἀνταποκρίσει εἰς νέα φαινόμενα, καταστάσεις καὶ προκλήσεις.

Ἀρχόμεναι ἀπὸ διαφορῶν σημείων προελεύσεως αἱ δύο κληρονομίαι ἔχουν δημιουργήσει ὠρισμένας ἀντιλήψεις καὶ στοχασμοὺς μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται, μὴ πραγματοποιηθεῖσαι ἄχρι τοῦδε ἐπαρκῶς, ἀφοροῦν εἰς τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐλευθερίαν του, αἵτινες ἀπορρέουν ἐκ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας του, καὶ εἰς τὴν ἔναντι τοῦ Θεοῦ εὐθύνην του διὰ τὸν συνάνθρωπόν του. Ἐχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι τοιαῦτα ἰδεώδη, ἅτινα συμμερίζονται αἱ κοινότητες ἡμῶν εἶναι ἀξία ἀνανεωμένης δραστηριοποιήσεώς των καὶ χρησιμοποίησεώς των ὑπ' ἀμφοτέρων ἡμῶν ὡς μέρους τῆς ἀνθρωπίνης οἰκογενείας διὰ τὴν καλλιτέρευσιν δλης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται ἢ ἐν ταῖς κοινότησιν ἡμῶν δημιουργία ἀτμοσφαιρας, συντελεστικῆς εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀρχῶν τούτων ἐν συμφωνίᾳ πρὸς ἄλλας θρησκευτικὰς πίστεις.

Αἱ δύο ομάδες μελέτης συμφώνησαν ὅτι τὰ κάτωθι θέματα εἶναι ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα χρήζουσι περαιτέρω ἐρεύνης ὑπὸ τῶν ἐπι μέρους ομάδων καὶ τῆς γενικῆς συνδιασκέψεως. Ἐλλείπει χρόνου τὸ πρῶτον, τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον θέμα δὲν ἔχουσι ἐξετασθῆναι εἰς βάθος. Τὸ δεύτερον ἔχει μὲν ἐξετασθῆναι, ἀλλ' αἱ δύο ομάδες δὲν ἔχουσι δυναθῆναι νὰ φθάσουσι εἰς συμφωνίαν ἐν κοινῇ ἐκθέσει.

α'. Ἐν τῇ εἰσηγήσει ταύτῃ ἔχομεν χρησιμοποίησιν τοῦς ὄρους «παγκόσμιος κοινότης» (*World community*) καὶ «κοινότης κοινοτήτων» (*Community of communities*). Οἱ ὄροι οὗτοι πρέπει νὰ διευκρινηθοῦν δεόντως καὶ νὰ ἀναλυθοῦν ἐννοιολογικῶς πρὶν χρησιμοποιοῦν ἐν ὀριστικῇ ἐκθέσει.

β'. Ἡ μεταξὺ καθολικότητος (*universality*) καὶ μερικότητος (*particularity*) σχέσις νοεῖται διαφόρως ὑπὸ τῶν δύο ομάδων. Αἱ διαφοραὶ αὗται πρέπει νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ διευκρινηθοῦν.

γ'. Πῶς δυνάμεθα νὰ ἔχομεν κατανόησιν καὶ συνεργασίαν μετὰ κοινοτήτων ἄλλων θρησκειῶν καὶ ἰδεολογιῶν ἐν τῇ ὑπ' αὐτῶν ἐπιδιώξει παγκοσμίου κοινότητος, βασιζομένη ἐπὶ τῶν ἰδίων τῶν μέσων;

δ'. Πῶς δυνάμεθα νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς βιβλικῆς διδασκαλίας περὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης ἐν συνεργασίᾳ μετὰ κοινοτήτων ἄλλων θρησκειῶν καὶ ἰδεολογιῶν, καὶ πέρα ἢ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ κυβερνητικῶν καὶ διεθνῶν παραγόντων;

2. Ἡ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1972 ἰουδαιοχριστιανικὴ διάσκεψις ἐν Γενεύῃ.

Ἀνταποκρινόμενοι εἰς τὴν ἐν ταῖς ἀνωτέρω μνημονευθείσαις προτάσεσι σύστασιν, ὅπως περαιτέρω γίνουσι καὶ ἄλλαι διασκέψεις πρὸς διευκρίνησιν σπουδαίων ἐκκρεμῶν ζητημάτων, αἱ δύο ομάδες συνῆλθον καὶ πάλιν ἐν Γενεύῃ κατὰ Δεκέμβριον (11-14) τοῦ 1972 καὶ παρουσίασαν γραπτὰς εἰσηγήσεις, ἀφορώσας εἰς τινὰ τῶν εἰς αὐτάς ἀνατεθέντων ζητημάτων. Τὰ ἐν ταῖς εἰσηγήσεσι ταύταις καὶ τῇ ἐπακολουθησάσῃ συζητήσεσι κυριώτερα σημεῖα ἔχουσι ὡς κάτωθι¹.

α'. Ὁμιλοῦντες περὶ παγκοσμίου κοινότητος δὲν ἐννοοῦμεν ἀπλῶς ἀλληλεξάρτησιν ἀνθρώπων καὶ ἐθνῶν. Μᾶλλον ἔχομεν κατὰ νοῦν τάξιν, ἣτις ἰκανώνει κοινότητος νὰ ζοῦν ὁμοῦ δημοουργικῶς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εἰρήνῃ καὶ δι' ἀμοιβαῖον ἐμπλουτισμὸν ἡμῶν. Δὲν εἶναι τελεία κοινότης ἀλλὰ βιώσιμος τρόπος συμμετοχῆς εἰς τὰς δυνατότητας καὶ εὐθύναις ἀνθρωπίνης υπάρξεως. Οὕτω δὲν ὀμιλοῦμεν περὶ παγκοσμίου κοινότητος ὡς τελικοῦ σκοποῦ ἀλλ' ὡς

1. Βλ. *Jewish-Christian dialogue...*, Geneva 1975, σ. 66 ἐξ.

ἀμέσον σκοποῦ. Οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ χριστιανοί, ὡς καὶ ἄλλαι θρησκευτικαὶ καὶ ἰδεολογικαὶ κοινότητες, ἔχουν τελικοὺς σκοποὺς διὰ τὸ μέλλον, οἵτινες δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη οἱ αὐτοί. Ὑπάρχουν ἡ μεσσιακὴ ἐποχὴ καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Τὴν βασιλείαν ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης θὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Θεός. Αἱ προσδοκίαι αὗται θὰ ἐμπνέουν τὰς ψυχὰς καὶ τὰς πράξεις ἡμῶν καὶ τοὺς τρόπους εὐθυνῶν ἡμῶν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐγγυτέρους σκοποὺς ἡμῶν.

β'. Ἡ παγκόσμιος κοινότης, ὡς βιώσιμος τάξις διὰ τὸν σημερινὸν κόσμον, πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς κοινότης κοινοτήτων. Ἡ παγκόσμιος κοινότης δὲν εἶναι μόνον τὸ ἄθροισμα ἀτομικῶν ἀνθρωπίνων ὄντων συγκροτεῖται ἐκ κοινοτήτων, διαφερουσῶν κατὰ τὸ εἶδος καὶ ποικιλλουσῶν κατὰ τὴν κοινωνικὴν δομὴν, ἄλλων φυσικῶς ἢ ἱστορικῶς καὶ πολιτιστικῶς ὀριζομένων, ἄλλον ἐλευθέρως συμπραττουσῶν (π.χ. ἔθνικῶς, γλωσσικῶς, θρησκευτικῶς, πολιτικῶς). Ἡ ἀτομικότης δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ συμμετοχῆς εἰς διαφόρους κοινότητας. Ἡ παγκόσμιος κοινότης πρέπει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἀξίαν τοιούτων κοινοτήτων, καθόσον αὗται ἐφοδιάζουν τὸν ἀνθρώπινον βίον διὰ ταυτότητος καὶ σημασίας καὶ ἐργάζονται πρὸς ὑπερνήκησιν τῶν ἀπειλῶν μονώσεως, ἀνωνομίας καὶ ὁμοιομορφίας.

γ'. Αἱ πολιτεῖαι ὡσάντως ὀφείλουν νὰ θεωροῦν ἑαυτὰς ὡς προστάτιδας ἴσων δικαιωμάτων διὰ πάσας τὰς συστατικὰς τῶν κοινοτήτας. Ἡ περὶ τῆς πολιτείας ἀντίληψις αὕτη, ὡς ἔχει ἀναφανῆ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, πρέπει νὰ χαιρετισθῇ καὶ νὰ ἐπιδοκιμασθῇ. Ἐὰν ἡ πολιτεία θεωρῆται ἀπόλυτος ἐν ὀνόματι τελικῆς ἀξίας, καθίσταται κίνδυνος μᾶλλον ἢ ὄργανον παγκοσμίου κοινότητος.

δ'. Εὐϋρομεν χρήσιμον τὴν διάκρισιν μεταξὺ μερικότητος (particularity) καὶ μερικεύσεως (particularism). Ἡ μερικότης δὲν ἀποκλείει τὴν νόμιμον φροντίδα κοινότητος διὰ τὰ δικαιώματά της, ἐν ὅσῳ δὲν ἀγνοεῖ τὰ δικαιώματα ἄλλων. Διὰ τῆς μερικεύσεως ἐννοοῦμεν τὸ δι' ἑαυτὴν διαφέρειν κοινότητος, ὅπερ εἶναι ἀποκλειστικόν, καθόσον ἀγνοεῖ τὰ δικαιώματα ἄλλων κοινοτήτων καὶ περιφρονεῖ τὰ διαφέροντα παγκοσμίου κοινότητος. Ἡ μερικευσίς, ἐπειδὴ δὲν συμβάλλεται εἰς ἀλληλεγγύην μετ' εὐντέρας κοινότητος, εἶναι ἐπιζήμιος εἰς τὴν παγκόσμιον κοινότητα. Αἱ κοινότητες, ἐξ ὧν αὕτη συγκροτεῖται, ὀφείλουν νὰ γινώσκουν καλῶς τὸν δυναμισμὸν ἱστορικῶν ἐξελίξεων καὶ τὴν ἐμφάνισιν νομίμων ἀξιώσεων, δυναμένων νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων των. Ἡ διάκρισις μεταξὺ μερικότητος καὶ μερικεύσεως δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ κατὰ τελικὸν στατικὸν τρόπον. Ἐκάστη κοινότης πρέπει νὰ εἶναι ἀνοικτὴ καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰ δικαιώματα ἄλλων κοινοτήτων καὶ ὁλοκλήρον τῆς ἀνθρωπότητος.

ε'. Ἰουδαῖοί τε καὶ χριστιανοὶ ὀποχρεοῦνται νὰ τονίζῃ τὴν ἀξίαν τῆς μερικότητος ἐν παγκοσμίῳ κοινότητι. Φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἐμφασίς αὕτη πρέπει

νά κατανοηθῆ ὡς εἰς παγκόσμιον κοινότητα συμβολή, καθόσον ἀνάδειξις τῆς μερικότητος ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων ἄλλων μερικοτήτων. Ἀμοιβαῖος σεβασμὸς εἶναι ἡ βᾶσις παγκοσμίου κοινότητος. Τοῦτο ἐξαιρεῖ τὴν εἰς δύναμιν προσέγγισιν τῶν μέχρι τοῦδε ἀδυνάτων καὶ τὴν ἐτοιμότητα πρὸς ἀλλαγὴν νοοτροπιῶν καὶ δομῶν, αἵτινες παρεμποδίζουν τὴν εἰς δύναμιν προσέγγισιν καὶ τὴν πληρότητα ταυτότητος.

στ'. Αἱ θρησκεῖαι συχνάκις ὑπῆρξαν ἐμπόδιον μᾶλλον ἢ συμβολή εἰς τὴν συγκρότησιν παγκοσμίου κοινότητος. Ἡ σημερινὴ κατάστασις διαμφισβητεῖ κατ' ἰδιαιτέρον τρόπον τὴν ἀποκλειστικότητα, ἣτις δύναται νὰ ἔχη χαρακτηρίσει τὰς παραδόσεις κατὰ τὸ παρελθόν. Πᾶσα μορφή θριαμβευτικότητος πρέπει νὰ ἀποριφθῆ. Αἱ συμβολαί, τὰς ὁποίας Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ εἶναι ἱκανοὶ νὰ παράσχουν εἰς τὴν παγκόσμιον κοινότητα, πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐν τῇ ἐδρύτερα συναφείᾳ τῶν συμβολῶν, τὰς ὁποίας ἄλλαι θρησκεῖαι καὶ ἰδεολογίαι προσπαθοῦν νὰ παράσχουν. Ὁ μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν διάλογος εἶναι μέχρι τοῦδε λίαν περὶωρισμένος εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον. Ἐνεκα τούτου ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ πρέπει νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως εὐαίσθητοι ἐναντι τῆς ἐδρύτερας συναφείας καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ συντελοῦν εἰς τὴν μεταξὺ ἀνθρώπων πασῶν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀμοιβαίαν κατανοήσιν.

ζ'. Προφανῶς πολλοὶ τομεῖς ἀπαιτοῦν περαιτέρω ἔρευναν καὶ συζήτησιν. Ἐνιοὶ τῶν μνημονευθέντων τομέων εἶναι οἱ κάτωθι:

1) Ἡ κατανοήσις ἐκλογῆς καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν βίον τῆς κοινότητος.

2) Τὸ ἔργον τῆς πολιτείας καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὰς κοινότητας, ἐξ ὧν συνίσταται αὕτη.

3) Ὁ δυναμικὸς παράγων ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει τῶν κοινοτήτων καὶ ἰδίᾳ ἢ περὶ δυνάμεως ἀντίληψις ἐν ἀμφοτέραις ταῖς παραδόσεσιν.

4) Ἡ πραγματοποιήσις ἐν ἀμφοτέραις ταῖς παραδόσεσι διδασκαλίας περὶ κοινωνικῆς δράσεως.

5) Ἡ συμμετοχὴ εἰς πνευματικότητα.

6) Περαιτέρω διενκρίνησις τοῦ ὅρου «κοινότης» καὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως «κοινοτήτων διαφόρων εἰδῶν» (*communities of diverse kinds*).

Γραπτὴν εἰσήγησιν περὶ τοῦ θέματος «Πρὸς παγκόσμιον κοινότητα» παρουσίασεν ἐν τῇ περὶ τῆς ὁ λόγος διασκέψει ὁ σουηδὸς καθηγητῆς καὶ κοσμήτωρ τῆς Χαρβαρδείου Θεολογικῆς σχολῆς Κρίστερ Στένδαλ, ἀνήκων εἰς τὴν Λουθηρανικὴν ἐκκλησίαν Ἀμερικῆς. Ἡ εἰσήγησις αὕτη ἔχει ὡς κάτωθι:

1. Βλ. *Jewish-Christian dialogue...*, Geneva 1975, σ. 59 ἐξ.

I

Ἡ ἐπιδίωξις καὶ ἡ ἀνάγκη (παγκοσμίου κοινότητος) προξενοῦν εἰς πάντα ἡμᾶς ζωηρὰν αἴσθησιν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Οὕτω δικαίως καλούμεθα νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον ὑπάρχουν πρόσφορα διὰ τοιαύτην ἐπιδίωξιν μέσα, δυνάμενα νὰ εἶναι ἐν λανθανούσῃ, κατασταλτικῇ ἢ ἐξουδετερωτικῇ καταστάσει ἐν ταῖς σχετικαῖς παραδόσεσιν ἡμῶν.

Τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας δεδομένα μαρτυροῦν σαφῶς ὅτι αἱ θρησκεῖαι συγχρόνως ὑπῆρξαν ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου δύναμις διαιρετικῆ μᾶλλον ἢ ἐνωτικῆ. Τὰ ἀρνητικὰ δεδομένα ταῦτα εἶναι τόσον ἰσχυρὰ καὶ ζωηρά, ὥστε δικαίως δύναται νὰ διερωτηθῇ τις ἐὰν ἡ ἐπιδίωξις παγκοσμίου κοινότητος ἔχη πράγματι οὐσιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὰς πίστεις ἡμῶν. Δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι «φυσικῶ τῷ λόγῳ» αἱ θρησκεῖαι εἶναι δύναμις διὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου καὶ ἔπειτα νὰ καταλογίσωμεν τὰς διαιρετικὰς διαμάχας εἰς τὴν τῶν πιστῶν ἀνικανότητα νὰ ζοῦν συμφώνως πρὸς τὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη τῶν ἰδίων αὐτῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ πολιτικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ διαμάχαι καθίστανται περισσότερον ἐχθρικαί, ἐὰν συνδυάζονται πρὸς θρησκευτικὰς διενέξεις. Οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι εἶναι οἱ δεινότετοι πάντων τῶν πολέμων. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι αἱ θρησκεῖαι, δι' ἃς ἡ ἱστορία εἶναι ἡ σκηνὴ καὶ τὸ ὄχημα ἀποκαλύψεως, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐεπηρέαστοι ὑπὸ τῶν ἐν τῇ παγκοσμίῳ κοινότητι ἐντάσεων. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἱστορίας θὰ ἦτο ὑποκριτικὸν διὰ τὰς θρησκείας νὰ προσφέρουν ἀβασανίστως τὰ μέσα των ὡς τὴν μεγάλην βοήθειαν καὶ ἐλπίδα εἰς τὴν παγκόσμιον κοινότητα.

Ἐξ ἄλλης ὁμοῦς ἐπόψεως ἡ δύναμις τῶν θρησκευτικῶν εἶναι μεγάλη καὶ καλῶς ἐπιβεβαιωμένη ὡς παρὰ τὴν ταυτότητος. Ἐν τῇ πίστει των οἱ ἄνθρωποι εὐκόλως εὐρίσκουν καὶ ἐκφράζουν τὴν ταυτότητά των, τὸν ἀνθρωπισμὸν των, τὴν θέσιν των ἐν τῷ σύμπαντι, τὴν κλησίν των. Αἱ θρησκευτικαὶ των πεποιθήσεις γίνονται δεσμὸς συμμεριζομένης ἐμπειρίας καὶ συμμεριζομένων ταυτοτήτων. Ὡσπερ δὲν δύναται νὰ φαντασθῶ ἀνθρωπίνως ὑπάρξεις ἄνευ τῆς θρησκευτικότητός των, ἀλλὰ μόνον *homines religiosos*, οὕτω πάλιν δὲν δύναται νὰ φαντασθῶ ἄτομα ἢ κόσμον ἄνευ κοινοτήτων πίστεως. Ἐὰν τοιαῦτα κοινότητες ἐκφράζουν ἢ δημιουργοῦν ἐντάσεις, πρέπει πρῶτον νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὁ ἀπαραίτητος χαρακτὴρ τῶν κοινοτήτων πίστεως καὶ ἔπειτα νὰ τεθῇ τὸ θεολογικὸν ἐρώτημα περὶ τοῦ πῶς διάφοροι τοιαῦται κοινότητες θὰ ἠδύναντο νὰ ἐναρμολοθῶν εἰς τὸ δι' ἅπαντα τὸν κόσμον σχέδιον τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοῦτο ἀφορᾷ εἰς κοινότητα κοινοτήτων εἴτε εἰς μυστηριώδη συνύπαρξιν, ἐν ᾗ ἡ ταυτότης ἐκάστης κοινότητος ἐκφράζεται οὕτως, ὥστε αὐτὴ γινώσκει καλῶς τὸ δι' αὐτὴν ὀρισμένον ἔργον ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ συνολικῷ σχήματι πραγμάτων.

Ἴσως ἀξίζει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι αἱ τοπικαὶ λατρεῖαι τῆς ἀρχαίας Ἑγ-

γὺς Ἀνατολῆς προσηγόρευον τὸν «τοπικὸν θεὸν» τῆς πόλεως ἢ τῆς χώρας ὡς τὸν δημιουργὸν ὀλοκλήρου τοῦ κόσμου. Τότε ἡ παγκοσμιότης ἦτο οὐσιαστικὴ καὶ διὰ τὴν τὰ μάλιστα τοπικὴν λατρείαν. Ἐκαστος τοπικὸς ναὸς ἦτο ὡσαύτως ὁ «ὀμφαλὸς (ἔβρ. ταββοῦρ) τῆς γῆς». Ἡ δ' ἀρχαϊκὴ αὕτη θρησκευτικὴ ἐμπειρία δὲν παρεκωλύετο ὑπὸ τῶν λογικῶν της προβλημάτων. Ὑπάρχει ἤδη ἐκεῖ ἔνδειξις ἢ ὑπόδειγμα διὰ παγκόσμιον κοινότητα πασῶν τῶν θρησκειῶν;

II

Αἱ χριστιανικαὶ καὶ αἱ μουσουλμανικαὶ κοινότητες ἔχουν τὴν τάσιν νὰ φρονοῦν ὅτι ἢ ὑπὸ τὸν Θεὸν παγκόσμιος κοινότης δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ κατακτήσεως, εἴτε διὰ στρατιωτικῶν εἴτε δι' ἱεραποστολικῶν μέσων. Ἡ Ἰουδαϊκὴ κοινότης ἔχει διάφορον ὑπόδειγμα. Ἐνταῦθα ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου ἔχει καλέσει τὸν Ἰσραὴλ νὰ παράσχη διὰ τοῦ βίου του μαρτυρίαν ὑποταγῆς εἰς τὸν Ἐνα θεὸν καὶ τὴν ἠθικὴν τάξιν. Ἐν τῇ μαρτυρίᾳ ταύτῃ ὁ Ἰσραὴλ μέλλει νὰ εἶναι «φῶς τοῖς ἔθνεσιν» (Ἦσ. 49,6) καὶ νὰ χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς Οὗτος κρίνει καλὸν ἐν τῷ ἔργῳ Του μετὰ τῆς δημιουργίας καὶ διὰ τὴν δημιουργίαν. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μαρτυρίας, ἣτις ἀφῆρει τὰ ἀποτελέσματα εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀσκεῖ πρὸς ἄλλους πειθαναγκασμὸν· εἶναι πρότυπον δι' ὠρισμένην μειονότητα, ἄνευ προσδοκιῶν ἀναδείξεως ταύτης εἰς πλειονότητα. Εἶναι ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ πρότυπον μαρτυρίας κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸ πρότυπον ἱεραποστολικῆς κατακτήσεως (*missionary conquest Model*).

Ἐν τῇ πλουραλιστικῇ ἡμῶν κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ συστελλομένῳ ἡμῶν κόσμῳ μετὰ τῆς ἀνάγκης του δι' ἀλληλεξάρτησιν, τὸ πρότυπον Ἰουδαϊκῆς μαρτυρίας δύναται νὰ ἀξίξῃ σοβαρᾶς ἐξετάσεως ὑπὸ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, οὐμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὡς χριστιανὸς θεολόγος καὶ ὡς ἐρευνητὴς τῆς Καινῆς Διαθήκης βεβαιοῦμαι συνεχῶς περισσότερον ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ δὲν ὠραματίζοντο τὸν ἐκχριστιανισμὸν τοῦ κόσμου. Ἡ φανερὰ παρατήρησις αὕτη δὲν παρακάμπτεται διὰ συσχετίσεως πρὸς τὴν βραχυχρόνιον ἐσχατολογικὴν προοπτικὴν τῆς πίστεώς των. Βασίζεται μᾶλλον ἐπὶ τινος συνεχείας μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ ὡς φωτὸς τοῖς ἔθνεσιν, ὡς τοῦ ἄλατος τῆς γῆς, ὡς τῆς εἰς μαρτυρίαν κεκλημένης κοινότητος. Ἡ παγκοσμιότης τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἶναι πραγματικὴ· ἡ ἐκκλησία εἶναι νέα κοινότης μετὰ παγκόσμιον συμμετοχῆς, μὴ περιοριζομένη εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαόν. Ὡς τοιαύτη, ἡ κοινότης αὕτη μετὰ μαθητῶν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν (Ματθ. 28,19) εἶναι νέα ἔκρηξις τῆς κλήσεως εἰς μαρτυρίαν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ βασίζεται ἐπὶ τῆς εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως. Ἀλλ' ἡ λειτουργικότης της παραμένει λειτουργικότης μαρτυροῦσης κοινότητος, ἣτις ἀφῆρει τὰ ἀποτελέσματα εἰς τὸν Θεόν. Ἡ τοιαύτη κοινότης παραμένει μειονότης, συγ-

κροτουμένη νῦν ὑπὸ πολλῶν λαῶν. Δὲν δραματίζεται τὸν ἐκχριστιανισμὸν τοῦ κόσμου.

Προκαλεῖ ἐντύπωσιν τὸ πῶς ὁ Παῦλος, ὁ ἐν ἱεραποστόλοις ζηλωτικώτατος, χωρεῖ εἰς ἐπίκρισιν τοῦ ἔναντι τῶν Ἰουδαίων αἰσθήματος ὑπεροχῆς, ὅπερ ἀνακαλύπτει ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προσηλυτισθεῖσι (Ρωμ. 11,20) καὶ πῶς καταλήγει εἰς τὸ πολλοὺς ἐκπλήσσον συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἔχη ἄλλα σχέδια διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἰσραήλ, διάφορα ἐκείνων τὰ ὁποῖα αὐτός, τ.ἔ. ὁ Παῦλος, ὡραματίσθη πρότερον ἐν τῷ ἱεραποστολικῷ του ζήλῳ. Διότι τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ εἶναι μυστήριον καὶ δὲν δύναται νὰ ἐκκοσμικευθῆ εἰς δυναμικὴν ἐπιτυχίαν χριστιανικῶν ἱεραποστολῶν· «Ὁδὸ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε [ἐν] ἑαυτοῖς φρόνιμοι...» (11,25).

Οὕτω φρονῶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ προσεγγίσω εἰς τὸ περὶ παγκοσμίου κοινότητος ζήτημα, θεωρῶν ταύτην συγκροτουμένην ἐκ διαφόρων μὴ ἱμπεριαλιστικῶν κοινοτήτων (θρησκευτικῆς) μαρτυρίας. Αἱ σκέψεις ἡμῶν ὡς πρὸς τὰ ἐνδεχόμενα ἀποτελέσματα πρέπει νὰ περιστέλλονται ὑπ' αἰξοντος αἰσθήματος μυστηρίου, ἵνα μὴ ἐκκοσμικευθῶν εἰς πνευματικὴν θριαμβολογίαν. Ἐὰρ γὰρ διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος, ἐνσυνειδήτως ἢ μὴ, δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν δύο σελίσιν, ἐν αἷς στοχάζεται τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰσραήλ; Διότι ἀπὸ τοῦ Ρωμ. 10,17 (ἐνθα χειρογράφα τινα ἔχουν «θεοῦ») μέχρι τοῦ 11,36 δὲν γίνεται τοιαύτη χρῆσις καὶ τὸ ὄλον τεμάχιον λήγει εἰς ὕμνον εἰς τὸν Θεόν, οὕτινος ἡ σοφία καὶ ἡ γνώσις εἶναι πέρα τῶν ὑπολογισμῶν ἡμῶν.

III

Ποῖα λοιπὸν εἶναι τὰ («μέσα») τῶν ἡμετέρων κοινοτήτων πίστεως; Ἡ Γραφή ἡμῶν, αἱ παραδόσεις ἡμῶν, αἱ ἱστορίαι ἡμῶν, ἡ κληρονομηθεῖσα σοφία ἡμῶν. Ἄλλὰ γινώσκουμεν καλῶς ὅτι τὰ μέσα ταῦτα ἔχουν συχνάκις ἐμποδίσαι μᾶλλον ἢ βοηθήσαι τὰς κοινότητας ἡμῶν, ὡσάκις ἐτίθετο τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα, τ.ἔ. ἡ ὁδὸς πρὸς παγκόσμιον κοινότητα. Δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν αἰτίαν, παράγοντα ἢ ἀντίληψιν, δι' ἧς ἐξηγεῖτο τοιαύτη ἀνάσχεσις τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης μεταξὺ ἡμῶν. Δύναται νὰ ὑποδεχθῆ ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις, ἢ χρῆσις τῶν Γραφῶν, αἱ θρησκευτικαὶ ταυτότητες ἄνευ ζώσης σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν, ἄνευ προσευχῆς, πνευματικῆς περισυλλογῆς καὶ ἀκροάσεως τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐνταῦθα καὶ νῦν — ὅτι θρησκεία ἄνευ Θεοῦ δὲν εἶναι μόνον νεκρὰ ἀλλὰ καὶ θετικῶς ἐπικίνδυνος, καταστρεπτικὴ καὶ δαιμονιακὴ; Ὁ Ἰουδαϊκὸς ζήλος διὰ τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι πρόσφορος ἐν προκειμένῳ. «Εἰκόνες» καὶ θεολογικὰ συστήματα πρέπει νὰ ἀποφεύγονται, ἵνα μὴ νομίζωμεν ὅτι ἔχομεν τὸν Θεὸν ἐν ταῖς ἰδίαις ἡμῶν χερσί, εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδίων ἡμῶν σκοπῶν.

Ἦ ὁ ἀφόβος τοῦ Θεοῦ», ἡ συναίσθησις δηλ. ὅτι ἡμεῖς ἀνήκομεν εἰς τὸν Θεὸν καὶ οὐχὶ ὁ Θεὸς εἰς ἡμᾶς, εἶναι τὸ θεραπευτικὸν μέσον, δι' οὗ αἱ ἡμέτεραι κοινότητες πίστεως χωροῦν εἰς νέαν καὶ σταθερῶς κοινὴν ἀναζήτησιν τοῦ δι' ὀλοκλήρον τὸν κόσμον ὀλοκλήρου σχεδίου τοῦ Θεοῦ; Φρονῶ ναί.

IV

Ἦ οφείλει τις νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἐπιδίωξις παγκοσμίου κοινότητος δὲν πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ δυναμικὰς λύσεις. Ἰδίᾳ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ χριστιανοὶ καλὸν εἶναι νὰ ἐξετάσουν ἀπὸ κοινοῦ, ἐὰν αἱ Γραφαὶ τῶν καὶ αἱ παραδόσεις τῶν περιέχουν ἰδιαιτέραν κατανόησιν καὶ προοπτικὴν διὰ τοιαύτην ἐπιδίωξιν. Πολλῶ μᾶλλον, ἀφοῦ μέγα μέρος τῆς ἐν τῇ Δύσει Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας ἔχει πληγῇ ὑπὸ χριστιανικῆς κοινότητος ἀπὸ θέσεως ἰσχύος καὶ πλειονότητος ἐναντι τῶν Ἰουδαίων.

Ἦ ἄς προσπαθῆσω νὰ σκιαγραφήσω τοιαύτην δυνατὴν προοπτικὴν. Ἐν τῷ δράματι τῆς ἱστορίας ὁ Θεὸς θέτει τὴν χάριν του, τὴν δυνάμιν του, τὴν ἐκλογὴν του πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν ἀδυνάτων, τῶν καταδυναστευομένων, τῶν καταπιεζομένων, τῶν καταθλιβομένων. Ἐνεργῶν δ' οὕτω ἀντισταθμίζει τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνισορροπίαν δυνάμεως. Μανθάνομεν ἐκ τῆς Βίβλου ὅτι ὁ περιούσιος λαὸς πολιορκεῖται, ἀπειλεῖται, αἰχμαλωτίζεται, κινδυνεύει νὰ ἀφανισθῇ. Ἦ ἄλλ' ὅταν ὁ λαὸς παρεκκλίνῃ τοῦ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ προορισμοῦ του ἀπολαύων κοσμικῆς δυνάμεως καὶ πλούτου, τότε ὁ Ἄμωδός λέγει πρὸς αὐτὸν ὅτι ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου, ἡ ἡμέρα κρίσεως καὶ συντελείας θὰ καταστῇ σκότος καὶ καταδίκη, οὐχὶ φῶς καὶ σωτηρία. Ἐκλογὴ καὶ δύναμις δὲν ἀναμείγνυνται καλῶς. Ἦ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου, φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἐνδιάθετός Του εὐνοία ὑπὲρ τῶν ἀδυνάτων, τῶν ἐνδεῶν. Οἱ ἔσχατοι ἔσσονται πρῶτοι, καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶναι σωτηρία, εἶναι χάρις, διὰ τοὺς ἀδικουμένους. Τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ κριτήριον βιβλικῆς ἠθικῆς. Ἦ ἐπίσης εἶναι κλειὸν διὰ τὴν παγκόσμιον κοινότητα, ἰδίᾳ ἐν ἡμέραις καθ' ἃς τὸ φλέγον ζήτημα εἶναι ἡ ἀνακατανομὴ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας, λίαν ἀδίκως κατανεμημένων ἐν λιμώττοντι κόσμῳ.

Ἦ ἄλλὰ τὸ βασικὸν «μέσον» εἶναι ἡ ζῶσα πίστις εἰς τὸν ζῶντα Θεόν. Λέγων τις Θεόν, γινώσκει ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερβαίνει τὰ πάντα, ἐν οἷς καὶ τὰ περὶ Θεοῦ λεγόμενά του καὶ ἡ τῆς πίστεώς του κοινωνία. Ἐνεκα τούτου ὁ κόσμος ὅπωςδήποτε δικαίως ἐλπίζει ὅτι οἱ εἰς τὸν Θεὸν πιστεύοντες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, θὰ εἶναι πολύτιμος παράγων τῆς παγκοσμίου κοινότητος. Καί, παρὰ πᾶσαν περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἱστορικῆν μαρτυρίαν, οἱ πιστοὶ γινώσκουν ὅτι ἡ ἐλπίς ἢ διαίσθησις αὕτη τοῦ κόσμου εἶναι ὀρθή.

Ε'. Διάλογος ἐν κοινότητι.

1. Ἡ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1977 διαθρησκευτικὴ συνδιάσκεψις ἐν Τσιανγκ-μάι.

Τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν ἐν τῇ ἀπό τινων ἐτῶν προσπαθεία του νὰ καταργήσῃ τὸν βορειοατλαντικὸν φραγμὸν περὶ τὸν Ἰουδαιο-χριστιανικὸν διάλογον ἔθεσε τοῦτον ἐν τῷ εὐρυτέρῳ πλαίσίῳ τοῦ Διαλόγου μετ' ἀνθρώπων ζωσῶν πίστεων καὶ ἰδεολογιῶν, ἐκάλεσεν Ἰουδαίους εἰς πολυμερεῖς διαλόγους καὶ ὁμοῦ μετ' ἐκπροσώπων ἄλλων θρησκευμάτων εἰς τὴν ἐν Ναϊρόμπι τῆς Κένυα πέμπτην γενικὴν συνέλευσίν του (1975), προώθησε τὴν μετ' Ἰουδαίων συνεργασίαν του οὐ μόνον εἰς διάφορα προβλήματα, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀντισημιτισμός, ἀλλὰ καὶ εἰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ ὡς λαὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ συμπεριέλαβεν εἰς τὸν Ἰουδαιοχριστιανικὸν διάλογον χριστιανούς ἐξ Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς. Οὕτω, εἰς τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ διάσκεψιν τῆς διὰ τὰς σχέσεις ἐκκλησίας καὶ Ἰουδαϊσμοῦ ὑποεπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν (16-26 Ἰουνίου 1977) μετέσχον πολλοὶ προσκεκλημένοι ἐκπρόσωποι ἐκκλησιῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἄλλων χωρῶν. Ἡ ὑποεπιτροπὴ αὕτη, ὑπαγομένη εἰς τὴν διὰ τὸν Διάλογον μετ' ἀνθρώπων ζωσῶν πίστεων καὶ ἰδεολογιῶν ἐπιτροπὴν, ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν περὶ «διαλόγου ἐν κοινότητι» ἔκθεσιν ταύτης, συνελθούσης ἐν Τσιανγκ-μάι τῆς βορειοδυτικῆς Ταϊλάνδης (18-27 Ἀπριλίου, 1977)¹.

Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἐν Τσιανγκ-μάι θεολογικῆς διασκέψεως ταύτης, αἱ Ἰουδαιοχριστιανικαὶ σχέσεις προβάλλονται ὡς κάτωθι².

α'. Ἡ παροῦσα κατάστασις.

Ἐνῶν ὑπάρχουν Ἰουδαϊκαὶ κοινότητες ἐν πάσαις ταῖς ἡπείροις, ἐπίσημος διάλογος μετὰ χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων ἔχει ἀρχικῶς γίνεσθαι ἐν Βορείῳ Ἀμερικῇ, Ἀντικῇ Εὐρώπῃ καὶ Ἰσραήλ. Συχνάκις οἱ διάλογοι οὗτοι εἰσήγοντο ὑπὸ ἐκπροσώπων τῶν μετ' ἡμῶν συνεργαζομένων ὀργανώσεων π.χ. τῆς Διεθνούς Ἰουδαϊκῆς ἐπιτροπῆς διαθρησκευτικῶν διασκέψεων (IJCIC = International Jewish Committee for Inter-religious Consultations). Ἡ ἐκλογὴ τῶν θεμάτων ἀπαιτεῖ ἀμοιβαίαν ἀποδοχὴν. Διὰ τοῦ Διαλόγου μετ' ἀνθρώπων ζωσῶν πίστεων καὶ ἰδεολογιῶν (DFI = Dialogue with people of living

1. Ἀπὸ ἐλληνορθόδοξου πλευρᾶς μετέσχεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀναστάσιος Γιαννουλάτος, Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων ἐν τῇ Θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

2. Βλ. Christian-Jewish Relations in Ecumenical Perspective, with special emphasis on Africa. Edited by Franz von Hammerstein. A report on the conference of the WCC Consultation on the Church and the Jewish People, Jerusalem, June 16-26, 1977. WCC, Geneva 1978, σ. 111 ἐξ.

Faiths and Ideologies) ἔχει ὡσαύτως ὑπάρξει ἰουδαϊκὴ συμμετοχὴ εἰς πολυμερεῖς διαλόγους (ὡς ἐν Κολόμπο τῆς Κεϋλάνης) καὶ οἱ ἰουδαῖοι συνεργάται ἡμῶν ἔχουν ἐκφράσει ζωνρὸν διαφέρον διὰ τὴν πέρα τοῦ δυτικοῦ κόσμου διεύρυνσιν τῆς μετὰ χριστιανῶν ἐπαφῆς.

β'. Ἡ ἰδιάζουσα φύσις τῆς ἐπαφῆς.

1) Ἡ μεταξὺ ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ἱστορικὴ σχέσις εἶναι ἀναμφισβητήτως μοναδική, καθόσον ὁ χριστιανισμὸς ἐνεφανίσθη ἐν μέσῳ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ ἰουδαϊκότης τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων εἶναι ἱστορικὴ πραγματικότης, ἡ δὲ Βίβλος τῶν ἰουδαίων κατέστη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη τῆς χριστιανικῆς Βίβλου. Ἡ χριστιανικὴ λειτουργία καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἔχουν ἱστορικὰς ρίζας εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν κοινότητα. Οὕτω πολλὰ ἔχομεν ἀπὸ κοινοῦ.

2) Ἡ μοναδικὴ ἱστορικὴ σχέσις αὕτη χαρακτηρίζει τὴν ἱστορίαν τῶν ἰουδαιοχριστιανικῶν σχέσεων. Ἐχει δ' ἐνίοτε ἐκφράσει ἑαυτὴν ἐν ἀμοιβαίῳ σεβασμῷ καὶ μάλιστα ἐν κλήσει, ὡς ἐν τῷ τοῦ ἰουδαίου λογίου Μαϊμονίδου δράματι περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ (καὶ τοῦ ἰσλαμισμού) ὡς φορέως τῆς Τωρὰ (διδασκαλίας) εἰς τὰ ἔθνη, καὶ ἐν εἰρηνικῇ συνπάρξει ἰουδαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν κοινοτήτων, ἰδίᾳ κατὰ τὰς μακρὰς περιόδους μουσουλμανικῆς κυριαρχίας, ὡς καὶ ἐν Ἰνδία καὶ νῦν ἐν ἐκκοσμικευμέναις κοινωνίαις (*secular societies*).

3) Ἡ θέσις ἐξουσίας πλειονότητος μιᾶς τῶν δύο μερίδων ἤγαγεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς διαφόρους μορφὰς καταπιέσεως. Τὸ προχριστιανικὸν φαινόμενον ἀντισημιτισμοῦ (ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀντιἰουδαϊσμοῦ) ἐγένετο μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἰδίᾳ ἐν Εὐρώπῃ, καὶ εἶδεν ἐντεταμένως μορφὰς ἐν πολιτιστικαῖς καὶ ἐθνικαῖς ἱστορίαις, ἀποκορυφούμενον εἰς γεγονότα, οἷα αἱ σταυροφοροὶ, ἡ ἱερὰ ἐξέτασις (πνευματικὴ γενοκτονία) καὶ τὸ ναζιστικὸν ὀλοκάτωμα (φυσικὴ γενοκτονία).

4) Διὰ πολλοὺς δυτικοὺς χριστιανοὺς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο δίδει ἀπόλυτον ἐν ταῖς ἰουδαιοχριστιανικαῖς σχέσεσι προτεραιότητα εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τρόπων ὀριστικῆς ἐκρίζωσης τοῦ ἀντισημιτισμοῦ, ὅστις ἔχει μολύνει τὰς ἐκκλησίας καὶ τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον ἐν τῷ ὁποίῳ αὐταὶ παρέχουν μαρτυρίαν, καὶ εἰς τὸ νὰ ἐπιστήσουν τὴν προσοχὴν ἄλλων ἐκκλησιῶν εἰς τὸ νὰ μὴ γίνοντι λεία τῆς ἁμαρτίας τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ἡ τῶν δυτικῶν χριστιανῶν κλήσις αὕτη ἔχει ἐντείνει τὴν πρὸς διάλογον ἀνάγκην τῶν καὶ ἤγαγεν ἐνίοτε ἐξ αὐτῶν εἰς μορφὰς συνταντίσεως μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐρωτῶνται ὑπ' ἄλλων χριστιανῶν, ποῖοι πρέπει νὰ δώσουν τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀπαντήσεις εἰς τὴν μεταξὺ ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν σχέσιν.

5) Παρατηρήσαμεν ὅτι καταπιεζόμενοι λαοὶ ἔχουν εὖρει πολλὴν δύναμιν διὰ ταντίσεως μετὰ τῆς ἐμπειρίας τοῦ Ἰσραὴλ ὡς λαοῦ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ παραδείγματος, ἐν Ἀφρικῇ, μεταξὺ τῶν ἀμερικανῶν νέγρων καὶ

ἐν ταῖς συγχρόνοις ἡμῶν ἐλευθερωτικαῖς θεολογίαις ἡ ἔξοδος ἔχει κεντρικὴν θέσιν ἐν τῇ πίστει. Καταπιεζόμενοι δ' ἄνθρωποι ἔχουν οὕτω πῶς εὖρει ἐν αὐτῇ τῇ ὑπὸ τῶν καταπιεστών των φερομένη Βίβλῳ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, ὅστις ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀξίαν καὶ ἀτομικότητα. Ἡ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοιαύτη οἰκειοποίησις τῆς ἐμπειρίας τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι ἐν ταύτῳ ἐπιβεβαίωσις τῆς μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ ἱστορίας τοῦ Θεοῦ.

6) Πρέπει νὰ σκεφθῶμεν βαθύτερον, πῶς Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ συμμετέχουν ἀπὸ κοινοῦ, ἀλλὰ διακεκριμένως, εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν δημιουργίαν διὰ τὸ «ἀγιασθῆτω τὸ ὄνομά Σου» (*missio Dei* [*qiddush ha-Shem*]). Βλ. κατωτέρω γ', 2), β).

γ'. Ὑποδείξεις θεμάτων διὰ περαιτέρω Ἰουδαιοχριστιανικὸν διάλογον.

1) Ἐν πᾶσι τοῖς μετ' Ἰουδαίων διαλόγοις θὰ εἶναι ἀναπόφευκτα τὰ κάτωθι ζητήματα. Οἱ χριστιανοὶ εἶναι δυνατόν νὰ δώσουν εἰς τὰ ζητήματα διαφόρους ἀπαντήσεις, ἀλλὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν καὶ ἀναγνωρισθοῦν ὡς ἰσχύοντα διὰ πάντα διάλογον.

α) Ὅποιας διαβεβαιώσεις δύνανται οἱ χριστιανοὶ νὰ δώσουν διὰ τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ ἐκ τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας γνωστοῦ ἀντισημιτισμοῦ;

β) Ἐν ποίᾳ ἐννοίᾳ δύνανται οἱ χριστιανοὶ νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν τὸ δικαίωμα νὰ ἔχη κράτος;

γ) Ὅποιας διαβεβαιώσεις δύνανται οἱ χριστιανοὶ νὰ δώσουν ὅτι δὲν θὰ προσηλυτίζον Ἰουδαίους;

2) Τρία ζητήματα δύνανται νὰ προταθοῦν διὰ μελλοντικὸν Ἰουδαιοχριστιανικὸν διάλογον·

α) Ἐν ποίᾳ ἐννοίᾳ ἡ χριστιανικὴ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἡ Βίβλος τῶν Ἰουδαίων εἶναι «ἡ αὐτὴ Γραφή»;

β) Ὑπάρχει ἀποστολὴ καὶ ὑπάρχον ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ χριστιανοί;

γ) Πῶς δύνανται αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δύο κοινότητες νὰ συμβάλουν εἰς παγκόσμιον κοινότητα διὰ διάλογον;

δ'. Ζητήματα διὰ τριμερῆ διάλογον μετὰ Ἰουδαίων, χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων.

1) Αἱ μετὰ τῶν τριῶν κοινοτήτων τούτων ἱστορικαὶ καὶ θεολογικαὶ σχέσεις παρέχον τὴν ἐλπίδα τριμεροῦς διαλόγου. Ὑποδεχόμεθα καὶ ἐνθαρρυνόμεν τοπικάς, περιφερειακάς καὶ μὴ ἰδρυματικάς πρωτοβουλίας, οἷα εἶναι ἡ Διαρκὴς διάσκεψις Ἰουδαίων, χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων ἐν Ἐδρώπῃ. Ἐλπίζομεν ὡσαύτως ὅτι τὸ ἔργον τοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου (DFI) μετ' ἄλλων μονάδων τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν, ἀφορῶν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐθύνην διὰ τὴν φύσιν (*Human Responsibility for Nature*), θὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον θέμα διὰ τοιοῦτον διάλογον.

2) Πιστεύομεν ὅτι ἡ κατανόησις τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν πίστεως θὰ ἀποκτήσῃ νέας προοπτικὰς, ἐὰν ἐνημερωθῇ πληρέστερον διὰ τῶν ζητημάτων, ἅτινα ἀνακύπτουν ἐν διαλόγῳ μετ' Ἰουδαίων καὶ μουσουλμάνων καὶ ἀφοροῦν εἰς τὴν Γραφήν, τὴν Τριάδα, τὴν Σταύρωσιν, τὴν Ἀνάστασιν, τὴν ἱεραποστολήν καὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν ὑπακοήν.

3) Ἡ ἀΐξουσα παρουσία μουσουλμάνων ἐν πολλαῖς δυτικαῖς χώραις (Μεγάλη Βρετανία, ἠπειρωτικῆ Ἑυρώπη, Ἑνωμέναις πολιτείαις Ἀμερικῆς, συμπεριλαμβανομένων τῶν μαύρων μουσουλμάνων) καθιστᾷ τὸν ἐν αὐταῖς τριμερῆ διάλογον δυνατὸν καὶ ἐπείγοντα.

4) Ἐνεκα τοιοῦτου διαλόγου καὶ ἐν προπαρασκευῇ πρὸς βαθυτέραν ἀλληλοκατανόησιν, προτρέπομεν τὰς ἐκκλησίας νὰ βεβαιωθοῦν ὅτι σχολικὰ βιβλία πασῶν τῶν ἐκπαιδευτικῶν βαθμίδων παρέχουν αὐθεντικὴν εἰκόνα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ἀνταποκρινομένην περισσότερον εἰς τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν εὐαισθησίαν τῶν Ἰουδαϊκῶν καὶ τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων.

5) Πιστεύομεν ὅτι αἱ παροῦσαι ἐντάσεις ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ ἀπαιτοῦν τὴν ἐνθάρρυνσιν ἀνεπισήμων καὶ προσωπικῶν ἐπαφῶν μεταξὺ τῶν τριῶν κοινοτήτων ἕως οὔ καταστῆ δυνατὸν νὰ γίνῃ διάλογος ἐπὶ τὸ ἐπισημότερον. Ἡ διὰ προσδοκώμενον τοιοῦτο τόλμημα ἐκλογὴ τόπου πρέπει νὰ τύχῃ πολλῆς φροντίδος.

6) Ἀναμένομεν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἡ πόλις Ἰερουσαλήμ, ἡ πόλις εἰρήνης καὶ εὐλογίας (*shalom/salaam*) διὰ τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος τρεῖς πίστεις, θὰ εἶναι οὐ μόνον τὸ σύμβολον ἀλλὰ καὶ πληρεστέρα φανέρωσις τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῷ Θεῷ κοινῷ ἡμῶν δεσμοῦ.

2. Ἡ κατ' Ἰούνιον τοῦ 1977 Ἰουδαιοχριστιανικὴ διάσκεψις ἐν Ἰερουσαλήμ.

Ἡ ἔκθεσις τῆς ἐν Ἰερουσαλὴν κατ' Ἰούνιον τοῦ 1977 γενομένης Ἰουδαιοχριστιανικῆς διασκέψεως ἔχει ὡς κάτωθι¹.

α'. Πρόλογος.

...Ἐκ τῶν διαφόρων διαλόγων μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἀνθρώπων ἄλλων πίστεων καὶ ἰδεολογιῶν ὁ μετὰ τῶν Ἰουδαίων διάλογος ἔχει ἰδιάζοντα χαρακτηριστῆρα, ἐνεκα τῆς μοναδικῆς σχέσεως, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Πρὸς οὐδένα ἄλλον λαὸν ἡ ἐκκλησία εἶναι τοσοῦτον συνδεδεμένη ἱστορικῶς καὶ θεολογικῶς (*Faith and Order document, Bristol, 1967. Nairobi 1975. Chiang Mai, Group report A, 1977*). Εἶναι ἱστορικὸν

1. Βλ. *Christian-Jewish Relations in Ecumenical Perspective...*, Geneva 1978, σ. 117 ἑξ.

γεγονός ότι ὁ χριστιανισμός ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν κοινότητα τῆς πρώτης ἐκ/δος. Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἰουδαῖος. Αὐτὸς καὶ ἡ διδασκαλία του δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν ὀρθῶς, χωρὶς νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ παλαιὰ ἱστορία τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Ἐπίσης πάντες οἱ ἀπόστολοι καὶ πρῶτοι μαθηταὶ ἦσαν ἰουδαῖοι. Αἱ Γραφαὶ τῆς πρώτης ἐκκλησίας ἦσαν αἱ Γραφαὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Πολλοὶ τῶν ὑφ' ἡμῶν, ὡς χριστιανῶν, χρησιμοποιουμένων σπουδαιοτάτων ἰδεῶν ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῶν ἐβραϊκῶν Γραφῶν καὶ τοῦ παλαιοῦ ἰουδαϊσμοῦ (ἔστω καὶ ἂν ἔχουν ἐν μέρει προσλάβει νέους συσχετισμούς), ὡς ἐπὶ παραδείγματος· ἁμαρτία καὶ λύτρωσις, δημιουργία καὶ διαθήκη, χάρις καὶ εἰρήνη, δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη, μετάνοια καὶ ἐξιλασμός. Ἡ δὲ χριστιανικὴ λειτουργία ὀφείλει ὡσαύτως πολλὰ εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν λειτουργίαν.

Ἔνεκα τῶν κοινῶν των ριζῶν οἱ ἰουδαῖοι καὶ οἱ χριστιανοὶ ἔχουν κοινὰς καὶ τινὰς ὅλως βασικὰς πεποιοθήσεις· λατρεύουν τὸν Θεὸν ὡς τὸν ἕνα, ὅστις εἶναι δημιουργὸς πάντων τῶν ὄντων, γνωστοποιεῖ τὸ θέλημά Του εἰς ἀνθρώπινα ὄντα καὶ σχετίζεται πρὸς ταῦτα ὡς πατήρ, διδάσκαλος καὶ λύτρωτής· πιστεύουν ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε κατ' εἰκόνα Του τοὺς ἀνθρώπους (τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας), ὅτι οὗτοι ἔχουν τὴν κλήσιν νὰ γίνωνται ἅγιοι, ἔχουν ὑπὸ τὸν Θεὸν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῆς δημιουργίας Του καὶ εἶναι ὑπόλογοι εἰς Αὐτὸν διὰ τὸν τρόπον ἀσκήσεως τῆς ἐποπτείας ταύτης· δέχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς αὐτοὺς ἠθικοὺς κανόνας, θεωροῦντες ἑαυτοὺς ὑπευθύνους ἔναντι τῶν συνανθρώπων των καὶ ἰδίᾳ ἔναντι ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀσθενεῖς, πτωχοὶ ἢ καταδικώμενοι· ἔχουν κοινὴν ἐλπίδα, ἀπεκδεχόμενοι καινὴν κτίσιν, ἐν ἣ θὰ ἐξαλειφθῆ πᾶσα κακοπάθεια καὶ θὰ θριαμβεύσῃ πανταχοῦ καὶ πανταχῶς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῆς ἐσχάτης ἐλπίδος ταύτης καλοῦνται νὰ ἐργασθοῦν διὰ μείζονα δικαιοσύνην.

Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὅμως σφοδρὸν ἐπίκεντρον τῶν μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἰουδαίων διαφορῶν εὐρίσκεται ἐν ταῖς ἀποκλινοῦσαις ἐρμηνείαις τῶν κοινῶν βασικῶν πεποιοθήσεων. Προϊόντος τοῦ ροῦ τῆς ἱστορίας, αἱ ἀποκλίνουσαι ἐρμηνεῖαι αὗται ἤγαγον εἰς ἔντασιν τῶν μεταξὺ τῶν δύο κοινοτήτων σχέσεων καὶ ἐχθρικὴν ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν στάσιν, ἰδίᾳ ἐν τῇ Δύσει.

β'. Ἀντισημιτισμός.

1) Τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν ἐν τῇ γενικῇ συνελεύσει τῆς συγκροτήσεώς του (Ἄμστερταμ 1948) κατεδίκασε τὸν ἀντισημιτισμὸν· «Καλοῦμεν πάσας τὰς ὑφ' ἡμῶν ἐκπροσωπουμένας ἐκκλησίας νὰ ἀποκηρύξουν τὸν ὀθενδήποτε προερχόμενον ἀντισημιτισμὸν ὡς ἀπολύτως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ὁμολογίαν καὶ τὴν προᾶξιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ ἀντισημιτισμὸς εἶναι ἁμαρτία εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον». Ἡ ἐπίκλησις αὕτη ἔχει γίνῃ κατ' ἐπανάληψιν. Ἡ προσφάτως ἐν Τσαγγκ-μαί γενομένη συνδιάσκεψις παρεκάλεσε τὰς ἐκκλησίας νὰ δηλώσουν ποῖα μέτρα ἔχουν λάβει πρὸς

ἐξάλειψιν τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου εἶναι ἀναγκαία ἡ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν εἰλικρινῆς θεώρησις τῆς ἰδίας αὐτῶν τραγικῆς ἱστορίας ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ἱστορίας περιλαμβανούσης γεγονότα, οἷα αἱ σταυροφορίες, ἡ ἱερὰ ἐξέτασις καὶ τὸ ὄλοκαύτωμα. Μόνον διὰ θεωρήσεως τῆς ἱστορίας ταύτης θὰ δυνηθοῦν νὰ κατανοήσουν τὴν βαθέως ἐρριζωμένην ὑποψίαν, ἣν πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἔχουν ἄχρι τοῦ νῦν διὰ τοὺς χριστιανούς καὶ τὸν χριστιανισμόν. Εἶναι ἀξιοθρήνητον γεγονός τὸ ὅτι χριστιανοὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ τῷ δυτικῷ κόσμῳ ὑπῆρξαν τὰ μάλιστα ἔνοχοι ἀντισημιτικῶν διαθέσεων. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι χριστιανοὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τοῦ κόσμου πρέπει νὰ λάβουν γνώσιν τῆς ἱστορίας τοῦ ἀντισημιτισμοῦ, ἵνα προειδοποιηθοῦν καὶ μὴ ὑποπέσουν εἰς τὴν αὐτὴν ἁμαρτίαν. Πέρα τῆς θεολογικῆς του βάσεως ὁ ἀντισημιτισμὸς ἔχει ὡσαύτως κοινωνιολογικὰς καὶ ἄλλας ρίζας. Οἱ χριστιανοὶ καλοῦνται νὰ καταπολεμήσουν διὰ πάντων τῶν εἰς τὴν διάθεσίν των μέσων τὰς προκαταλήψεις ταύτας, ἰδίᾳ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἐν πολλαῖς χώραις ἀξαναμένου ἀντισημιτισμοῦ, ὅστις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φέρει τὸ προσωπεῖον τοῦ ἀντισιωνισμοῦ.

2) Ὁφείλομεν νὰ εἴμεθα ἰδίᾳ προσεκτικοὶ εἰς τὰς παραδοσιακὰς πεποιθήσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐννοήσει ἀντισημιτικὰς θέσεις καὶ διαθέσεις ἐκ μέρους χριστιανῶν. Ἐνεκα τούτου τυγχάνουν ἄξια προσοχῆς τὰκόλουθα σημεῖα: Δὲν πρέπει νὰ ἐμφανίζηται ὁ Ἰουδαϊσμός ὡς εἶδος τι ἀναχρονισμοῦ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ· οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι λαὸς ζῶν, λίαν δραστήριος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἐμφαίνει ἡ ἴδρσις τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ δοθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔχει ἐκτοπίσει τὸν παλαιὸν Ἰσραήλ. Ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, ἡγαπημένος ὑπ' Αὐτοῦ ἐξ ἐπόψεως θείας ἐκλογῆς, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἄπιστος εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἔχει ἐκλέξει.

(Ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ τὰ εἰς τὴν Σταύρωσιν ὀδηγήσαντα ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ ἐμφανίζονται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καταλογίζονται εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν τῆς σήμερον εὐθῆναι, αἵτινες πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα καὶ οὐχὶ εἰς μίαν φυλὴν ἢ κοινότητα. Ἰουδαῖοι ἦσαν οἱ πρῶτοι ἀποδεξάμενοι τὸν Ἰησοῦν καὶ Ἰουδαῖοι δὲν εἶναι οἱ μόνοι μὴ ἀναγνωρίζοντες αὐτόν) (Γενικὴ συνέλευσις Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν ἐν Νέῳ Δελχί, 1961).

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐρμηνείᾳ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἔχει συχνάκις γίνεαι ὑπὸ χριστιανῶν κακὴ χρῆσις χωρίων, ἀντανακλώντων ἐσωτερικὰς διενέξεις τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῆς Ἰησὸς ἐκ ἰδος, ὡς ὅπλων ἐν τῇ μετέπειτα ἀντιϊουδαϊκῇ πολεμικῇ. Παραδοσιακαὶ στερεότυποι φράσεις, ὡς ἐπὶ παραδείγματος ὁ Ἰουδαϊσμός ὡς θρησκεία τοῦ νόμου ἔναντι τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς θρησκείας ἀγάπης. Γενικεύσεις τοῦ εἴδους τούτου ἀδικοῦν βεβαίως τὸν πραγματικὸν Ἰουδαϊσμόν.

3) Εἶναι φανερόν ὅτι, ἐὰν πρόκειται αἱ ὡς ἄνω παραμορφώσεις καὶ

παρανοήσεις νὰ καταπολεμηθοῦν», εἶναι ἀναγκαῖα σταθερά τις κριτικὴ ἀναθεώρησης πάσης ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, διδαχῆς καὶ ἀκολουθίας. Πρέπει ὡσαύτως νὰ γίνωνν προσπάθειαι πρὸς ἐμφάνισιν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ κατὰ θετικὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ἀντεπίγνωσίν του τρόπον.

4) Ἡ θεραπεία ἐπικινδύνων τάσεων ἐν τῇ θεολογίᾳ καὶ τῇ βιβλικῇ ἐρμηνείᾳ συντελεῖ μὲν σπουδαίως εἰς καταπολέμησιν τοῦ «χριστιανικοῦ» ἀντισημιτισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ὑποκαθιστᾷ τὴν ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν συνάντησιν τῶν ἰουδαίων καὶ τὴν κατανόησιν τούτων ἐν τῇ διακρίσει των ὡς ἰουδαίων. Τοιαύτη γνῶσις καὶ πραγματικὴ κατανόησις δύναται βεβαίως νὰ εἶναι ἀρίστη ἐγγύησις ὅτι τρομερὰ γεγονότα, οἷα οἱ διωγμοὶ (πογκρόμ) καὶ τὸ ὀλοκαύτωμα, οὐδέποτε θὰ ἐπαναληφθοῦν.

γ'. Αὐθεντικὴ χριστιανικὴ μαρτυρία.

1) Ὁ προσηλυτισμός, ὡς διακρινόμενος ἀπὸ τῆς ἱεραποστολῆς ἢ τῆς μαρτυρίας, ἀπορρίπτεται τὰ μάλιστα κατηγορηματικῶς ὑπὸ τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν. «Ὁ προσηλυτισμός ἐνστερνίζεται ὅ,τι παραβιάζει τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, χριστιανοῦ ἢ μὴ χριστιανοῦ, νὰ εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ ἐν θρησκευτικοῖς πράγμασιν ἢ οἰοδῆποτε ἄλλου, ὅπερ ἐν τῇ κηρύξει τοῦ εὐαγγελίου δὲν συμφωνεῖ πρὸς τοὺς τρόπους, δι' ὧν ὁ Θεὸς ἔλκει εἰς ἑαυτὸν ἐλευθέρους ἀνθρώπους, ἀνταποκρινομένους εἰς τὰς κλήσεις Του νὰ ὑπηρετήσουν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» (*Ecumenical Review* 1|1971, σ. 11).

Νῦν, εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ὁ κόσμος, ἐν τῷ ὀπίω ζῶμεν, εἶναι κόσμος θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ. Τοῦτο ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς νὰ φερώμεθα πρὸς τοὺς ἀφ' ἡμῶν διαφέροντας μετὰ σεβασμοῦ καὶ νὰ ὑποστηρίζωμεν σθεναρῶς τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν πάντων.

2) Ἡ τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀπόρριψις αὕτη καὶ ἡ συνηγορία ἡμῶν ὑπὲρ σεβασμοῦ τῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ταυτότητος πάντων τῶν λαῶν καὶ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων ἐπείγουν περισσότερον ἐν σχέσει πρὸς ἰουδαίους, διότι, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἢ πρὸς τοὺς ἰουδαίους σχέσις ἡμῶν ἔχει μοναδικὸν καὶ λίαν συγγενῆ χαρακτῆρα. Προσέτι ἡ ἱστορία «χριστιανικοῦ» ἀντισημιτισμοῦ καὶ οἱ ἐν τῷ παρελθόντι ἐξαναγκαστικοὶ βαπτισμοὶ τῶν ἰουδαίων καθιστοῦν ἀντιληπτὸν ὅτι δικαίως οἱ ἰουδαῖοι εἶναι εὐαίσθητοι εἰς πάσας τὰς ἔξωθεν θρησκευτικὰς πιέσεις καὶ πάσας τὰς προσπάθειαις προσηλυτισμοῦ.

3) Ἀπορρίπτομεν τὸν προσηλυτισμὸν ὑπὸ πᾶσαν μορφήν, χονδροειδῆ ἢ καὶ ἐξηγγενισμένην. Τοῦτο σημαίνει ὅτι πᾶσα θριαμβευτικότης καὶ πᾶν εἶδος ἐπιρρεασμοῦ πρέπει νὰ καταργηθῆ. Καλούμεθα νὰ ἐλαχιστοποιήσωμεν τὴν τῆς δυνάμεως διάστασιν ἐν τῇ μετὰ τῶν ἰουδαίων συναντήσῃ ἡμῶν καὶ νὰ ὀμιλώμεν ἐπὶ παντὸς ἐπιπέδου ἴσοι πρὸς ἴσους. Πρέπει νὰ συναισθανώμεθα τὸν

πόνον και τὴν ψυχικὴν ἐμπειρίαν τῶν ἄλλων και νὰ σεβώμεθα τὸ πρὸς αὐτοδιάθεσιν δικαίωμα των.

4) Καλούμεθα νὰ παράσχωμεν μαρτυρίαν περὶ τε τῆς ἀγάπης και τῆς ἀξιώσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς δλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ ὁμωσ ὡς Κυρίου και Σωτῆρος μαρτυρία ἡμῶν ἀμφισβητεῖται κατ' ἰδιαίτερον τρόπον, ὅταν ἀφορᾷ εἰς Ἰουδαίους. Ἔχει δι' αὐτοὺς καταστῆ ἀναξιόπιστος, ἐξ αἰτίας τῆς ἐν τῷ παρελθόντι συμπεριφορᾶς δυτικῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σχέσεσιν ἡμῶν ἀναζητοῦμεν ἀθθεντικὰς και καταλλήλους μορφὰς χριστιανικῆς μαρτυρίας. Ἐξ ἡμῶν ἄλλοι μὲν πιστεύουν ὅτι πρέπει νὰ παράσχωμεν μαρτυρίαν και εἰς τοὺς Ἰουδαίους, ἄλλοι δὲ ἔχουν τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι πιστοὶ και ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Θεόν, παρότι δὲν δέχονται τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς Κύριον και Σωτῆρα. Οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν ἰσχυρίζονται ὅτι ὡς κεχωρισμένος και ἰδιαίτερος λαὸς οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι ὄργανον τοῦ Θεοῦ μετ' ἰδιαίτερον θεοδότου ἀποστολῆς και κατ' ἀκολουθίαν σημεῖον τῆς τοῦ Θεοῦ πιστότητος εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα ἐν τῇ πρὸς τὴν ἐσχάτην λύτρωσιν ἀγούσῃ ὁδῷ.

δ'. Τὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ.

1) Κατ' ἐπανάληψιν και κατὰ διαφοροὺς περιστάσεις τὸ Παγκόσμιον συμβούλιον ἐκκλησιῶν ἔχει ρητῶς ἀναγνωρίσει τὸ δικαίωμα ὑπάρξεως τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ. Ὑπενθυμίζομεν ἰδίᾳ τὴν τῆς ἐν Καντέρμπερν διασκέψεως (1969) ἔκθεσιν, ἐν ἣ λέγεται: «Διαρκῆς εἰρήνη δὲν εἶναι δυνατὴ... ἄνευ ἀποτελεσματικῆς διεθνοῦς ἐγγνήσεως διὰ τὴν πολιτικὴν ἀνεξααρτήσιν και τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα πάντων τῶν ἐν τῇ περιοχῇ ἐθνῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Ἰσραήλ». Ἀναγνωρίζομεν ὡσαύτως τὸ ζωνηρὸν διαφέρον, ὅπερ ἐπέδειξεν ὁ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Παγκοσμίου συμβουλίου ἐκκλησιῶν, ὅτε, ἐν ἔτει 1975, ὁ σιωνισμὸς ἐξισώθη πρὸς τὸν φυλετισμὸν (racism). Ἡ ἐκ μέρους ἡμῶν ἀναγνώρισις τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ δύναται νὰ βασισθῇ ἐπὶ διαφορῶν σκέψεων και ἔχει ὡς ἰδιαίτερον κίνητρον τὸν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σεβασμὸν ἡμῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ταυτότητά των και τὴν ἀντεπίγνωσίν των· ἐν τῷ αὐτοκαθορισμῷ τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν Ἰουδαίων ὑπάρχει ἀδιάρρηκτος δεσμὸς μετὰ τοῦ λαοῦ και τῆς χώρας. Οἱ Ἰουδαῖοι βλέπουν ἐν τῇ ἰδρύσει τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ἐπὶ ἐκείνας διατηρηθέντος πόθου ἐπιστροφῆς εἰς τὴν χώραν.

2) Ἡ ἐκ μέρους ἡμῶν ἀποδοχὴ τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀνεπιφύλακτος ἐπιδοκιμασία παντός ὑπὸ τοῦ κράτους τούτου πραττομένου. Ἀναγνωρίζομεν ὅτι διὰ μέσον τῶν ἐκείδων οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον τὴν χώραν ταύτην ἀπὸ κοινοῦ μετ' ἄλλων. Ὅπως σεβόμεθα τὴν ταυτότητα και τὸ δικαίωμα αὐτοδιαθέσεως τῶν Ἰουδαίων, οὕτω σεβόμεθα ἐπίσης τὴν ταυτότητα και τὸ δικαίωμα αὐτοδιαθέσεως τῶν παλαιστινίων ἀράβων. Ὑπάρχουν

ἀκόμη πολλά ζητήματα, ἀφορῶντα εἰς τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα ἐπιτεύξεως δικαίας καὶ διαρκοῦς εἰρήνης ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ καὶ εἰς τὸ πῶς θὰ ἠδύναντο οἱ χριστιανοὶ νὰ συμβάλουν εἰς συμφιλίωσιν.

3) Πιστεύομεν ὅτι ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας τὸ κράτος τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι ἡ μορφή, ἐν τῇ ὁποία δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ μεταξὺ λαοῦ καὶ χώρας ἀδιάρρηκτος δεσμός. Ἐνιοὶ ἐξ ἡμῶν ὁμῶς θέλουν νὰ εἶναι περισσότερο σαφεῖς. Βασιζόμενοι εἰς τὴν ἐκ μέρους των κατανόησιν τῆς Βίβλου θεωροῦν τὴν μεταξὺ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ τῆς χώρας ταύτης σχέσιν ὡς θεόδοτον καὶ βλέπουν τὸ κράτος τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τὴν προοπτικὴν ταύτην. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν ἔποψιν ταύτην, θὰ χρειασθοῦν πολλὴ μελέτη καὶ ἀμοιβαία ἀποσαφήνισις ἀντιλήψεων πρὸ τῆς ἐπιτεύξεως ὁμοφωνίας ἔναντι τῶν ζητημάτων τούτων.

ε'. Μελλοντικὸν ἔργον.

1) Γινώσκομεν καλῶς ὅτι τὰ ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ ἐξετασθέντα ζητήματα δὲν καλύπτουν ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς συναντήσεως, διὸ καὶ συνιστῶμεν νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τοιαῦται θέσεις, οἷαι ὑπεδείχθησαν π.χ. διὰ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐν Τσιανγκ-μάι συνδιασκέψεως. Ἐχομεν δι' ἐλπίδος ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι θὰ συμβάλουν εἰς τὸ ἔργον καὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας. Ἀντιλαμβανόμεθα καλῶς ὅτι αἱ μεταξὺ ἡμῶν ὑπάρχουσαι διαφοραὶ γνώμης ἀπαιτοῦν περαιτέρω μελέτην.

2) Ἡ ὕψ' ἡμῶν ἐξέτασις τῶν ζητημάτων τούτων θὰ δείξῃ ὅτι ἐν τῇ περὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν Ἰουδαίων σκέψει ἡμῶν διακυβεύονται πολὺ σπουδαῖαι καὶ ζωτικαὶ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν πίστεως. Εἶναι ὑπερβολικὸν τὸ νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι δύνανται νὰ ζοῦν ἐν δημοιοργικῇ ἐντάσει, ἐμπλουτίζοντες καὶ ἐνθαρρύνοντες ἀλλήλους, παρὰ τὸ φορικτὸν ἱστορικὸν τῆς ἀνὰ τὰς ἐκείδασ σχέσεως μεταξὺ τῶν δύο κοινοτήτων;